ULUSLARARASI SİSTEMİN NÜKLEER GÜÇLERİ
BOMBAYA SAHİP OLMAK

Editörler
Dr. Harun Aras
Dr. Kahraman Süvari

TESAM
Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Merkezi
Center for Economic, Political and Strategic Research

nobel

ULUSLARARASI SİSTEMİN NÜKLEER GÜÇLERİ
Bombaya Sahip Olmak

Editörler: Dr. Harun Aras - Dr. Kahraman Süvari

Tesam Kitaplığı No.: 23
ISBN: 978-625-98876-3-0
E-ISBN: 978-625-98876-4-7
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Ahmet Baydar -ahmet@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Yayına Hazırlayan: TESAM
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Aras, Harun., Süvari, Kahraman.
ULUSLARARASI SİSTEMİN NÜKLEER GÜÇLERİ Bombaya Sahip Olmak
Editörler: Harun Aras - Kahraman Süvari
1. Basım, xx + 446 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-98876-3-0
E-ISBN: 978-625-98876-4-7
1. Uluslararası Güvenlik 2. Nükleer Güçler 3. Nükleer Silahlar 4. Atom Bombası

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika,
Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/Ankara

Hayatımızın anlamını ve güzelliklerini
daha da zenginleştiren Mila ve Talha'ya…

ÖN SÖZ

"Şimdi ben ölüm oldum, dünyaların yok edicisi." 16 Temmuz 1945 tarihinde gerçekleştirilen Trinity adlı ilk nükleer silah denemesi, dünyanın ilk atom bombasının yapım projesi olan Manhattan Projesi'nin başında yer alan Robert Oppenheimer'a bu sözleri anımsatmıştı. Atom teknolojisinin askerî amaçlı kullanımının bir sonucu olarak ortaya çıkan nükleer silahların ilk kez kullanımı ise İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine yaptığı saldırılar ile görüldü. Dünya kamuoyu atom silahlarının dehşet verici etkilerini, tek bir bombanın atılması ile on binlerce insanın ölümüne yol açan bu saldırılarda gördü.

Canlı cansız ayırım yapmadan maruz kalınan her türlü objeyi yok etme gücüne sahip olan ve kullanıldıkları yerde ölümcül etkilerini uzun yıllar bırakan bu tür silahlar, İkinci Dünya Savaşı'ndaki ilk kullanımdan beri küresel güç rekabetinde devletlerin güvenlik hesaplamalarında yer tutan ana unsurlardan biri olmuştur. Nükleer silahlar kullanıldıklarında emsalsiz bir yıkım gücüne sahip olan silahlardır. Uluslararası toplumun bu tür silahların yayılmasını önlemeye yönelik çabaları sayesinde günümüzde sadece dokuz devletin bu tür silahlara sahip olduğu bilinmektedir. Dünyanın en ölümcül silahlarını ellerinde bulunduran bu devletler, elde ettikleri nükleer silah kabiliyetlerini güvenliklerini sağlamak, düşman olarak tanımladıkları aktörlerin olası saldırılarını caydırmak, başka devletlerin davranışlarını şekillendirmek gibi çeşitli amaçlar için kullanmaktadırlar. Diğer taraftan, nükleer silaha sahip olan bu devletlerarasında yaşanabilecek olası bir nükleer savaş tüm insanlığın yok olmasına yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Bu bağlamda, nükleer güçler

olarak adlandırılan bu devletler izledikleri nükleer stratejiler ile küresel düzenin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesinde kritik bir rol oynamaktadırlar.

Uluslararası Sistemin Nükleer Güçleri: Bombaya Sahip Olmak başlıklı bu kitabımızda, günümüzde nükleer silah kapasitesine sahip olan çeşitli devletler incelenmiştir. Söz konusu devletlerin nükleer silahlanmalarına ilişkin yanıt aranan temel sorular şu şekildedir: Bu devletler, kitle imha silahları kategorisinin en yıkıcı silahları olan nükleer silahları nasıl elde etmişlerdir? Neden bu silahları elde etmek için çabalamışlardır ve uluslararası toplumdan kaynaklanan baskılara rağmen neden bu ölümcül silahları ellerinde tutmaya devam etmektedirler?

Kitabımızda yer alan çalışmalar, incelenen devletlerin yaptıkları ilk nükleer silah deneme tarihlerine göre sıralanmıştır.

Bu devletlerden ilki olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), atom bombasını 1945 yılında ilk kez elde eden ve başka bir aktöre karşı muharebe aracı olarak kullanan tek devlettir. Söz konusu ülke ile ilgili kitabımızda üç çalışma yer almaktadır. *"ABD'nin Nükleer Silah Programının Tarihsel Gelişimi"* başlıklı çalışmasında Fuat Bozyel, ABD'nin nükleer silahlanma sürecini tarihsel bağlamda incelerken Sovyetler Birliği ile yaşanan en önemli nükleer krizlerden biri olan Küba Nükleer Krizi ve Soğuk Savaş sürecinde nükleer silahların sınırlandırılmasına yönelik yapılan görüşme ve antlaşmalara detaylı bir şekilde değinmiştir. Aylin Gürzel Aka, *"ABD Nükleer Programı: Dünü ve Bugünü"* başlıklı çalışmasında, ABD'nin nükleer silah programını dönemsel olarak değerlendirmiş ve ABD'nin Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra özellikle parçalanan Sovyetler Birliği'nden kalan nükleer mirasa ilişkin tehdidin azaltılmasında önemli rol oynadığını, bununla birlikte, son dönemde artan büyük güç rekabetine bağlı olarak nükleer silahlanmanın yeniden hız kazandığını belirtmiştir. Zeynep Elif Koç ise ABD'nin nük-

leer faaliyetlerini *"Nükleer Bir Güç Olarak ABD: Fiziksel Bir Kabiliyetin Toplumsal Etkisi"* başlıklı çalışmasında analiz ederken ABD'nin nükleer silahlanma çabalarının popüler kültüre olan etkisini de irdelemiştir.

Kitabımızda çalışma konusu olan diğer bir devlet, ABD'den sonra 1949 yılında elde ettiği nükleer kapasite ile ABD'nin atom bombası tekelini kırarak uluslararası sistemde nükleer silahlanmaya denge getiren Sovyetler Birliği, günümüzdeki adıyla Rusya Federasyonu'dur. *"SSCB'den RF'ye Nükleer Silah ve Politika: Tarih Olaylar ve Analiz"* başlıklı çalışmasıyla Rusya'nın nükleerleşme sürecini Sovyetler Birliği döneminden itibaren inceleyen Niyazi İpek, çalışmasında Rus devletinin nükleer silahlara nasıl eriştiğini, hangi faktörlerin bu süreçte rol oynadığını analiz ederken nükleer silahlanmanın Rus devletinin dış politikasını nasıl etkilediğini ele almıştır. Tolga Otabatmaz, *"Rusya Federasyonu'nun Doktrinler ve Konseptler Çerçevesinde Nükleer Silah Kullanma Olasılığının İncelenmesi"* başlıklı çalışmasında Rusya'nın nükleer silah kapasitesinin gelişimini değerlendirirken 2022 yılında başlayan Ukrayna Savaşı'nda Rusya'nın nükleer silah kullanma ihtimalini tartışmıştır.

Uluslararası toplum tarafından ortaya konan nükleer silahların yayılmasını engellemeye yönelik çabalara ivme kazandıran gelişmelerden biri de Çin'in nükleer bir güç olmasıdır. Çin'in 1964 yılında gerçekleştirdiği ilk nükleer denemeden üç yıl sonra nükleer silahların sınırlandırılmasına ilişkin en önemli uluslararası antlaşma olan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NPT) imzaya açılmış ve 1970 yılında da yürürlüğe girmiştir. Çin'in nükleer silahlanma sürecini *"Çin'in Nükleer Silah Sahibi Olma Süreci ve Bu Çerçevede İzlediği Politikalar"* çalışmasında analiz eden Yıldırım Deniz, Çin'in nükleer silah geliştirme sürecinin tarihsel arka planını verirken nükleer silahlanma nedenlerini tartışmış ve Çin'in günümüzde izlediği nükleer politikayı değerlendirmiştir.

Orta Doğu'nun tek nükleer gücü olarak değerlendirilen İsrail ise kitabımızda incelenen bir başka aktördür. 1960'ların sonlarında nükleer kapasiteye eriştiği düşülen İsrail, diğer nükleer silaha sahip devletlerin aksine nükleer bir güce sahip olduğunu ne kabul etmekte ne de reddetmektedir. İsrail'in nükleer silaha sahip olma sürecini *"Nükleer Silahsızlanma Rejiminin İlk Anomalisi: İsrail ve Nükleer Belirsizlik Stratejisi"* başlıklı çalışmasında inceleyen Ersin İçöz, çalışmasında İsrail'in izlediği "belirsizlik stratejisini" ele almış ve ayrıca bölgede tek nükleer silah kapasitesine sahip İsrail'in Orta Doğu'da başka devletlerin de benzer kapasiteyi elde etmesini önlemek için izlediği veya izleyebileceği önleyici saldırı uygulamalarını tartışmıştır. Mehmet Babacan ise *"İsrail'in Nükleer Silah Politikası: "Ne İnkâr Ne İtiraf"* başlıklı çalışmasında İsrail'in nükleer politikasını tarihsel, teorik, ontolojik ve askerî açılardan değerlendirmiştir.

1974 yılında gerçekleştirdiği nükleer denemeyi "barışçıl" olduğunu ileri süren Hindistan, kitabımızda incelenen bir diğer nükleer kapasiteye sahip devlettir. Hindistan'ın nükleer teknolojinin sivil amaçlı kullanımı doğrultusunda yıllar içinde elde ettiği nükleer birikimi nükleer denemeye yönlendirmesi nükleer silahların yayılmasının engellenmesine yönelik çabalar içerisinde nükleer tedarikin kontrol altına alınmasını ön plana çıkarmıştır. Elif Bali Kurtarır, "*Kimlik ve Güvenlik Konusu Olarak Hindistan'ın Nükleer Gücü*" başlıklı çalışmasında Hindistan'ın nükleerleşme sürecini, izlediği nükleer politikaları incelerken bu politikaları şekillendiren tehdit algılamalarını ve kimliksel faktörlerle ilişkili iç siyasi faktörleri de tartışmıştır.

1998 yılında ise Hindistan bu defa askerî amaçlı nükleer denemeler gerçekleştirirken bu nükleer silah denemelerine karşılık Pakistan'dan gelmiştir. Güney Asya'da Pakistan'ın nükleer güç olması, Hindistan-Pakistan arasında yaşanan rekabeti nükleer seviyeye yükseltmiştir. *"Pakistan'ın Nükleer Silah Programı: 1972 Yılında Temelleri Atılan Nükleer Programın 2025 Yılına Uzanan Öyküsü"* başlıklı çalışmasında Pakistan'ın nük-

leer silahlanmasını ele alan Tümer Demir, Pakistan nükleer programının tarihsel arka planını verirken nükleer terörizm söylemi içerisinde Pakistan'ın yerini tartışmıştır.

2006 yılında gerçekleştirdiği ilk nükleer deneme ile Asya-Pasifik Bölgesinde Çin'den sonra ikinci nükleer bir güç olarak ortaya çıkan Kuzey Kore ise kitapta iki farklı çalışmada incelenmiştir. *"Meşruiyet, Caydırıcılık ve Rejim Konsolidasyonu Bağlamında Kuzey Kore ve Nükleer Silahlar"* başlıklı çalışmasında uluslararası nükleer silahlanma tarihinde nükleer silah geliştiren ve test eden en son ülke olan Kuzey Kore'yi değerlendiren Fulya Köksoy, çalışmasında olanakları son derece kısıtlı bir ülke olan Kuzey Kore'yi nükleer silahlanmaya iten faktörleri meşruiyet, caydırıcılık ve rejim konsolidasyonu bağlamında tartışmıştır. Yasemin Çokgüçlü ise *"Kuzey Kore'nin Nükleer Güç Olma Süreci ve Uluslararası Nükleer Güç Politikalarına Etkileri"* başlıklı çalışmasında Kuzey Kore'nin nükleer silah geliştirmesine yönelik başlıca sebeplerini rejim güvenliği üzerinden analiz etmiş aynı zamanda dış tehdit algılamalarına ve nükleer silah kapasitesine sahip Kuzey Kore'nin ABD dâhilinde bölgeye ilişkin etkisine yer vermiştir.

Nükleer silaha sahip olan devletlerin nükleer silahlanma süreçlerini hem tarihsel olarak inceleyen hem de teorik olarak analiz eden kapsamlı bölümleri içeren bu kitabın uzun soluklu bir sürecin ve emeğin ürünü olarak ortaya çıktığını belirtmek isteriz. Bu bağlamda, öncelikle yaptıkları birbirinden değerli çalışmalarıyla bu kitabın oluşmasına katkı sağlayan kıymetli bölüm yazarlarımıza verdikleri emek ve gösterdikleri sabırdan dolayı teşekkür ederiz. Ayrıca kitaba ev sahipliği yapan ve sürecin yürütülmesine destek veren TESAM çalışanlarına; özellikle kitabın planlanma ve hazırlık süreçlerinde yardım ve katkılarını bizden esirgemeyen TESAM yayın ekibinden Harun Reşit Yel'e verdikleri destekten dolayı teşekkürlerimizi bir borç biliriz.

İçeriği bağlamında alanında başucu niteliği taşıdığını düşündüğümüz kitabımızın, Türkçe literatüre önemli bir katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

Dr. Harun Aras
Dr. Kahraman Süvari
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Ekim 2023

BÖLÜM YAZARLARI

(Bölüm sırasına göre)

ABD'nin Nükleer Silah Programının Tarihsel Gelişimi
Fuat Bozyel

ABD Nükleer Programı: Dünü ve Bugünü
Aylin Gürzel Aka

Nükleer Bir Güç Olarak ABD:
Fiziksel Bir Kabiliyetin Toplumsal Etkisi
Zeynep Elif Koç

SSCB'den RF'ye Nükleer Silah ve Politika:
Tarih, Olaylar ve Analiz
Niyazi İpek

Rusya Federasyonu'nun Doktrinler ve Konseptler Çerçevesinde Nükleer Silah Kullanma Olasılığının İncelenmesi
Tolga Otabatmaz

Çin'in Nükleer Silah Sahibi Olma Süreci ve Bu Çerçevede İzlediği Politikalar
Yıldırım Deniz

Nükleer Silahsızlanma Rejiminin İlk Anomalisi: İsrail ve Nükleer Belirsizlik Stratejisi
Ersin İçöz

İsrail'in Nükleer Silah Politikası: Ne İnkâr Ne İtiraf
Mehmet Babacan

Kimlik ve Güvenlik Konusu Olarak Hindistan'ın Nükleer Gücü
Elif Bali Kurtarır

Pakistan'ın Nükleer Silah Programı: 1972 Yılında Temelleri Atılan Nükleer Programın 2025 Yılına Uzanan Öyküsü
Tümer Demir

Meşruiyet, Caydırıcılık ve Rejim Konsolidasyonu Bağlamında Kuzey Kore ve Nükleer Silahlar
Fulya Köksoy

Kuzey Kore'nin Nükleer Güç Olma Süreci ve Uluslararası Nükleer Güç Politikalarına Etkileri
Yasemin Çokgüçlü

İÇİNDEKİLER

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

ABD'NİN NÜKLEER SİLAH PROGRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ 1
Giriş 1
1. Manhattan Projesi 3
1.1. Atom Bombası Keşfi Öncesi Gerçekleşen Bilimsel Gelişmeler 3
1.2. ABD'de Manhattan Projesi'nin Başlatılması 5
1.3. İlk Atom Bombası Denemesi - Trinity 9
2. Hiroşima ve Nagazaki 10
2.1. ABD Tarafından Atom Bombasının Kullanılmasına Karar Verilmesi 10
2.2. 1945 Tarihinde Japonya'ya Atom Bombası Atılması 12
3. Soğuk Savaş Dönemi 13
3.1. SSCB'nin İlk Atom Bombası Denemesi ve ABD'nin Hidrojen Bombasını Geliştirmesi 13
3.2. 1962 Küba Füze Krizi 19
4. Nükleer Silah Sınırlamaları 22
4.1. Kısmi Test Yasağı (PTBT) ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi (NPT) Anlaşmaları 22
4.2. SALT I-II Anlaşmaları 25
5. Modernizasyon ve Silahsızlanma 29
5.1. ABD'nin SSCB ile INF Antlaşmasını İmzalaması .. 29
5.2. 2000'lerde ABD Nükleer Politikası 32
Sonuç 34
Kaynakça 35

ABD NÜKLEER PROGRAMI: DÜNÜ VE BUGÜNÜ 39
Giriş 39
1. Soğuk Savaş Dönemi Amerika Birleşik Devleti (ABD) Nükleer Programı 41
2. Soğuk Savaş Sonrası ABD Nükleer Silah Programı: İş Birliğine Dayalı Nükleer 47
2.1. Tehdit Azaltma Programı 47
3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem: Yeni Soğuk Savaş 61
Sonuç 65
Kaynakça 65

NÜKLEER BİR GÜÇ OLARAK ABD: FİZİKSEL BİR KABİLİYETİN TOPLUMSAL ETKİSİ 71
Giriş 71
1. İkinci Dünya Savaşı'nın Sonundan Günümüze ABD'nin Nükleer Politikası 72
2. ABD Nükleer Gücünün Politik ve Popüler Kültürde Yankıları 87
2.1. KGB'nin Nükleer Silahsızlanmaya Yönelik Müdahaleci Tedbir (*Active Measure*) Operasyonları ve Politik Kültür 87
2.2. Popüler Kültürde Nükleer Tehdit 90
Sonuç 98
Kaynakça 99

SSCB/RUSYA FEDERASYONU

SSCB'DEN RF'YE NÜKLEER SİLAH VE POLİTİKA: TARİH, OLAYLAR VE ANALİZ 107
Giriş 107
1. SSCB'nin Nükleer Silah Programının Tarihsel Gelişimi ..111
2. SSCB'nin Nükleer Silah Elde Etmesinde Rol Oynayan Başlıca Faktörler 116
2.1. Modeller 117
2.2. Müttefiklerin Politikaları 119

2.3. Küresellik İddiası 121
2.4. İstihbarat Etkisi 121
3. Nükleer Enerjinin Etkisinde Sovyet Politikası ve Uluslararası Sistem..... 124
4. Atom Bombası: Güvenlik mi, Tehdit mi?..... 128
5. RF'nin Güvenlik Stratejisi ve Nükleer Silahların Rolü . 131
Sonuç..... 140
Kaynakça 142

RUSYA FEDERASYONU'NUN DOKTRİNLER VE KONSEPTLER ÇERÇEVESİNDE NÜKLEER SİLAH KULLANMA OLASILIĞININ İNCELENMESİ 147
Giriş..... 147
1. Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonu'nun Konsept ve Doktrinlerinde Nükleer Silahlar 153
2. Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'da Nükleer Silah Kullanma Olasılığı ve Sonuç 165
Kaynakça 171

ÇİN

ÇİN'İN NÜKLEER SİLAH SAHİBİ OLMA SÜRECİ VE BU ÇERÇEVEDE İZLEDİĞİ POLİTİKALAR..... 177
Giriş..... 177
1. Çin'in Nükleer Silah Edinmesinin Nedenleri..... 180
2. Çin'in Nükleer Silah Elde Etme Süreci 183
3. Çin'in Nükleer Silahlarla İlgili Politikası 186
4. Çin'in Nükleer Silah Sahibi Olmasının Sonuçları..... 193
5. Günümüzde Son Durum 194
Sonuç..... 198
Kaynakça 200

İSRAİL

NÜKLEER SİLAHSIZLANMA REJİMİNİN İLK ANOMALİSİ: İSRAİL VE NÜKLEER BELİRSİZLİK STRATEJİSİ 205
Giriş 205
1. İsrail'in Nükleer Silah Programının Tarihsel Gelişimi .. 208
2. İsrail'in Nükleer Silah Elde Etmesinde Rol Oynayan Başlıca Faktörler 216
3. Nükleer Belirsizlik Politikası 225
4. Begin Doktrini: Opera ve Orchard Operasyonları 229
5. İsrail'in İran'ın Nükleer Programına Bakışı 234
Sonuç 239
Kaynakça 241

İSRAİL'İN NÜKLEER SİLAH POLİTİKASI: "NE İNKÂR NE İTİRAF" 247
Giriş 247
1. İsrail'in Nükleer Silah Politikasının Tarihsel Temelleri 249
2. "Siyon Tepesinden Nükleer Aktörlüğe": İsrail'in Nükleer Silah Politikasında Etkili Olan Faktörler 256
2.1. Küresel ve Bölgesel Güvenlik Mimarisi 258
2.2. Nükleer Güvenlikte Realist ve Konstrüktivist Perspektifler: Orta Doğu'da "Ayrıksı/Öteki Devlet" İmajı 264
3. İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinde (UGS) "Nükleer Silah" 267
4. Bölgesel Güç ve Güvenlik Denkleminde İsrail Nükleer Politikasını Konumlandırmak 272
Sonuç ve Genel Değerlendirme 282
Kaynakça 285

HİNDİSTAN

KİMLİK VE GÜVENLİK KONUSU OLARAK HİNDİSTAN'IN NÜKLEER GÜCÜ 291
1. Hindistan'da Nükleer Teknolojinin Gelişimi ve Askerî Alanda Kullanımı 294
1.1. 1947-1974 Nükleerizasyonun İlk Evresi 294
1.2. 1974-1998 Süreci ve 1998 Denemeleri 302
1.3. Hindistan'ın Yükselişi: ABD-Hindistan Nükleer Anlaşması ve Hindistan "İstisnası" 309
2. Nükleer Silahlar ve Hindistan'da Güvenlik Tartışmaları 315
2.1. Hindistan Nükleer Doktrini: Güvenlik ve Eleştiriler 315
2.2. Nükleer Testler ve Silahlanma Daha Güvenli Bir Hindistan mı? 319
Sonuç 321
Kaynakça 324

PAKİSTAN

PAKİSTAN'IN NÜKLEER SİLAH PROGRAMI: 1972 YILINDA TEMELLERİ ATILAN NÜKLEER PROGRAMIN 2025 YILINA UZANAN ÖYKÜSÜ 331
Giriş 331
1. Pakistan'ın Nükleer Programının Tarihi 332
2. Pakistan'ın Nükleer Doktrini 337
3. Pakistan'ın Nükleer Altyapısı ve Cephaneliği 344
4. Nükleer Terörizm Söylemlerinde Pakistan Parantezi 348
Sonuç 355
Kaynakça 356

KUZEY KORE

MEŞRUİYET, CAYDIRICILIK VE REJİM KONSOLİDASYONU BAĞLAMINDA KUZEY KORE VE NÜKLEER SİLAHLAR 361
Giriş 361
1. Temel Motivasyon Kaynakları Ekseninde Tarihsel Bir Perspektiften Kuzey Kore Nükleer Silah Programı 362
2. Füze Programları 373
3. Kuzey Kore Nükleer ve Füze Denemeleri Ekseninde BMGK Yaptırımları ve Yaşanan Gelişmeler 376
4. 2022 Nükleer Yasası 383
Sonuç 387
Kaynakça 390

KUZEY KORE'NİN NÜKLEER GÜÇ OLMA SÜRECİ VE ULUSLARARASI NÜKLEER GÜÇ POLİTİKALARINA ETKİLERİ 397
Giriş 397
1. Kuzey Kore'de Rejim Güvenliği ve Nükleer Silahlar İlişkisi 399
2. Rejim Güvenliği Yaklaşımı Üzerinden Kuzey Kore'nin Nükleer Silah Sahibi Olma Sebepleri 402
2.1. İdeolojik Etkenler 404
2.2. İç Politik Sebepler 410
2.3. Caydırıcılık 412
2.4. Dış Tehdit Algısı 414
3. Rejim Güvenliği Stratejisinin Temel Bileşeni Olarak Nükleer Silahların Gelişimi 416
3.1. Dörtlü Çerçeve Anlaşması 418
3.2. Altı Taraflı Müzakereler 420
3.3. Nükleer Doktrin 423
4. Kuzey Kore Nükleer Silahlarının ABD ve Bölge Ülkeleriyle İlişkilerine Etkisi 425

4.1. ABD'nin Kuzey Kore Nükleer Faaliyetlerine Yaklaşımı Çerçevesinde Bölgede Gelişen İlişkiler. 429
4.2. Güney Kore ve Japonya'nın Kuzey Kore Yaklaşımında ABD Etkisi 432
4.3. Kuzey Kore Nükleer Silahlarının Bölgedeki Çin Politikalarına Etkisi 434
4.4. Rusya'nın Dengeleme Politikasının Bir Aracı Olarak Kuzey Kore..... 436
Sonuç 439
Kaynakça 440

İSRAİL'İN NÜKLEER SİLAH POLİTİKASI: "NE İNKÂR NE İTİRAF"

Mehmet BABACAN

"Bir Yahudi Devleti istiyorum.
Ezici bir Yahudi çoğunluğu olsun…Ben her zaman
Siyonizm'in bu olduğunu düşündüm."
(İsrail Başbakanı Golda Meir)

"Status quo'ya bağlı kalmak olmaz;
genişleme eğiliminde dinamik bir devlet kurduk."
(David ben Gurion)

"Kitapta İsrailoğulları'na şu hükmü verdik: 'Muhakkak siz yer(yüzün) de iki defa bozgunculuk çıkaracaksınız ve muhakkak büyük bir kibirleniş-yükselişle kibirlenecek-yükseleceksiniz."
(İsra Suresi 4. Ayet, Kur'anı-ı Kerim)

"İnsan ırkı nükleer silahlarla birlikte yaşayamaz."
(Iccho Itoh, Nagazaki Belediye Başkanı, 1995-2007)

GİRİŞ

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde savaş teknolojisinin değişmesiyle doğru orantılı bir biçimde uluslararası sisteme iki süper güç arasındaki çekişmeye odaklanan bir dehşet dengesi atmosferi hâkim olmuştur. İki blok önderi arasında giderek tırmanan gerginliğin bir sıcak temas ya da çatışmaya yol açarak her an termonükleer silahların kullanılmasını da içeren nükleer bir felakete dönüşmesi ihtimali ise gündemden düşmemiştir. Nitekim 1962-Küba Füzeleri Krizinde blok liderleri olan iki süper güç devlet Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet

Rusya (SSCB) böyle bir savaşın eşiğine gelmiş, nihayetinde nükleer bir savaşın tüm dünyayı yıkıma uğratacağı riski göz önünde bulundurularak kriz sonrasında olası bir savaşı ve nükleer felaketi önlemeye yönelik antlaşmalar imzalanmıştır. 1945'te ABD tarafından Manhattan Projesi çerçevesinde geliştirilen atom bombaları Hiroşima ve Nagazaki'ye atılmak suretiyle tarihte ilk ve tek kez Japonya'ya karşı kullanılmış, felaketin etkileri ise günümüze kadar ulaşmıştır. ABD'nin ardından sadece Sovyetler Birliği/SSCB (1949) değil; İngiltere (1952), Fransa (1960) ve Çin Halk Cumhuriyeti de (1964) nükleer silah sahibi olmuşlardır. İki kutuplu sistemin SSCB'nin yıkılışıyla sona ermesini ardından küresel ölçekte nükleer silahlanma yarışı devam etmiş, siyasi blokların ortadan kalktığı Soğuk Savaş sonrası dönemde Hindistan (1998), Pakistan (1998) ve Kuzey Kore (2006) kendi nükleer silahlarını geliştirmişlerdir.

Ortadoğu bölgesinde 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca alınan 181(II) A sayılı tavsiye kararı (Taksim Plânı) ile kurulan İsrail ise o tarihten günümüze uygulamış olduğu "nükleer belirsizlik politikası (*nuclear ambiguity policy*)" nedeniyle nükleer silahlara sahip olduğunu ne kabul etmekte ne de reddetmekte kısaca bu hususta net bir ifadede bulunmaktan kaçınmaktadır. Ancak uluslararası politikada cereyan eden birtakım gelişmeler, yayınlanan raporlar ve ortaya çıkarılan belgeler ışığında İsrail'in nükleer silahlara sahip olduğu yüksek bir olasılıkla ortaya çıkmış olsa da İsrail'in bu silahlara ne zamandan beri sahip olduğu ve bu konuda hangi oranda bir gelişme katettiği belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Keza global ölçekte nükleer silahların yayılmasını önlemek amacıyla 1970'te yürürlüğe giren ve 1995'te süresiz hale getirilen "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (*Non-Proliferation Treaty/NPT*)" kapsamında ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa'nın nükleer silaha sahip olduğu tescillense de Hindistan ve Pakistan'la beraber İsrail bu anlaşmaya hiçbir zaman imza atmamıştır.

Bütün bu açıklamalar çerçevesinde uluslararası güvenliği doğrudan etkileyen diğer devletlerin nükleer silah edinme çabalarında olduğu gibi Ortadoğu'daki bölgesel güvenlik politikası üzerinde etkili olabilecek İsrail'in nükleer silah politikasının da gerçekçi ve detaylı bir biçimde ele alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Kuruluşundan bu yana varoluşsal bir tehdit algısı ve beka sorunu yaşayan İsrail'in 1979'a kadar Mısır'dan, ayrıca İran ve Suriye yanında Hizbullah ve Hamas gibi devletdışı aktörlerden algıladığı askeri tehdit makro düzeyde caydırıcılık stratejisi olarak ulusal güvenlik politikasına yansımış olsa da bu politikanın çıktılarından biri olarak nitelendirilebilecek "nükleer silah politikası" bir bütün olarak Ortadoğu güvenlik mimarisini ve küresel güvenlik dinamiklerini etkileyecek unsurları içerisinde taşımaktadır. Çalışmanın aşağıdaki bölümlerinde İsrail'in nükleer silah politikası tarihsel, teorik, ontolojik ve askeri açılardan ele alınarak kapsamlı bir analize ulaşmaya çalışılacaktır.

1. İSRAİL'İN NÜKLEER SİLAH POLİTİKASININ TARİHSEL TEMELLERİ

İsrail'in nükleer silah edinmeye yönelik çabalarının tarihsel temellerini araştırmak aynı zamanda kapsamlı bir siyasal ve tarihsel inceleme yapmak demektir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgeden çekilmesiyle oluşan büyük güç boşluğu Britanya (İngiltere) ve Fransa tarafından kolonyal yöntemlerle (manda ve himaye) doldurulmak istenmiş, bölge daha 1. Dünya Savaşı devam ederken cereyan eden gizli görüşmeler ve anlaşmalar yoluyla bu devletler-arasında pay edilmiştir. İngiltere'nin Sykes- Picot Antlaşması (1916) uyarınca elinde bulundurduğu Levant bölgesi (Suriye, Lübnan, Filistin, Mavera-i Ürdün) 2. Dünya Savaşına doğru birtakım karışıklıklara sahne olmuş, İngiliz yönetimi Filistin'e olan Yahudi göçünü kısıtlamak istemiştir. 1942-Biltmore Deklarasyonuyla diaspora ve özellikle de Amerikan Yahudileri tarafından bölgeye olan yoğun

göçün devam etmesi kararlaştırılmış, bölgede 2. Dünya Savaşı sonrasında İngiliz otoritesi ile Yahudi toplumu arasında çıkan gerginlikler nedeniyle, Filistin meselesi/sorunu bizzat İngiltere tarafından 2 Nisan 1947 tarihinde BM'ye isnat edilmiştir.[1]

BM Genel Kurulunda 29 Kasım 1947'de yapılan oylamada 181 (II) A sayılı karar kabul edilerek Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında bölüştürülmesine karar verilmiştir. "Taksim Planı" ya da "Çoğunluk Kararı" gereği Aralık ayından itibaren Filistin'deki kuvvetlerini çekmeye başlayan İngiltere'nin bu hareketi karşısında Yahudiler taksimle kendilerine ayrılan toprakları bir an önce ele geçirmek Araplar da buna engel olmak istemiş, neticede Genel Kurul kararının hemen ertesinde Arap-Yahudi çatışmaları başlamıştır. Bu çatışmalar 1948-1949 Arap İsrail Savaşı'nın da başlangıcını oluşturmuştur.[2] 1948 Savaşından sonra 1956'da Mısır'la, 1967 ve 1973 yıllarında ise Arap devletlerinden oluşan koalisyonla savaşa tutuşan İsrail bu savaşlar dizisinin tamamında kısmen başarılı sayılsa da bu "sürekli savaş durumu" ontolojik bir güvensizlik yaratmıştır. Kuruluş sürecinden itibaren savaş ve çatışma ortamında büyüyen bir devlet olarak yaşadığı "genel güvensizlik" hali tüm kurum ve yapılarına sirayet ederek İsrail'i adeta bir "güvenlik devleti" haline dönüştürmüştür. Savunma derinliği olmayan ve 1979'a kadar kendisiyle sürekli savaş halinde olan komşusu Mısır ve diğer komşusu Suriye'ye kıyasla teritoryal (ülkesel/topraksal) genişliği bulunmayan İsrail, büyük çaplı topyekûn bir savaşta yenilgiye uğramamak adına sürekli savunmacı (defansif) bir

[1] Burcu Güçlü Akpınar, "Arap-İsrail Savaşlarının Etkileri", *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı* Hasret Çomak, Caner Sancaktar (ed.), (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014), 326.
[2] Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 95.

yapıda ve teyakkuz halinde olması gerektiğinin bilincindedir.[3] Bu bilinç, İsrail devlet ve toplum yapısında yansımalar bularak tehdit ve kimlik temelli güvenlik algısı her alanda bir dönüşüm ortaya çıkarmıştır.

Savunulması zor bir coğrafyada yer alması, teritoryal genişliği ve stratejik derinliğinin olmaması, demografik açıdan sahip olduğu dezavantaj yanında NATO benzeri bir kolektif savunma mekanizmasına üye olmamasından ötürü İsrail'de dış politika yapımına da yansıyan güvenlik endişeleri her geçen gün olağanüstü boyutlara ulaşarak onun bir "garnizon devleti" olarak nitelendirilmesini doğurmuştur.[4] Bu güvenlik endişelerini aşabilmek, ayrıca niceliksel ve konvansiyonel olarak üstün Arap devletlerine karşı "maksimum caydırıcılık" prensibi etrafında üstünlük sağlayabilmek için "nükleer silah" giderek belirgin bir seçenek olmaya başlamıştır. Ancak nükleer bir caydırıcılık ile Arap liderlerin İsrail'in varlığını kabul etmeleri sağlanacak, sayısal olarak üstün düşmana karşı hayatta kalma garantisi elde edilecekti. Bu bakımlardan nükleer silah edinme çabaları İsrail'in bölgedeki varlığının idamesi için nihai bir çare olarak düşünülmüş ve 1950'lerden itibaren hayata geçirilmeye başlanmıştır. 1952'de Başbakan David ben Gurion tarafından bu amaca yönelik olarak "İsrail Atom Enerjisi Komisyonu" kurularak nükleer alanda çalışmalarına başlamıştır. Nükleer gücün temel işlevi ise; sayısal üstünlüğe sahip düşmana karşı devletin hayatta kalmasını sağlamak ve garanti altına almak olarak belirlenmiştir.[5]

---

[3] Merve Seren ve Yusuf Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma,* Murat Yeşiltaş, Rıfat Öncel (ed.), (İstanbul: SETA Yayınları, 2020), 128.

[4] İbrahim Aytürk, "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", *Ortadoğu ve Dış Politika: Arap Ülkeleri ve İsrail,* Meliha Benli Altunışık (der.), (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022), 212.

[5] Alan Dowty, "The Enigma of Opacity: Israel's Nuclear Weapons Program as a Field of Study", *Israel Studies Forum,* (2005), 20 (2): 5-6.

ABD ile arasındaki varoluşsal ittifak ve dostluğa rağmen kurulduğu günden itibaren tarihsel bilinç altında yatan "ontolojik güvensizlik" nedeniyle kendi savunma ve güvenliğini kendi imkânları ölçüsünde gerçekleştirmeye girişen İsrail, diğer küresel aktörlerle ise değerlerinin ve çıkarlarının örtüştüğü bir zeminde ittifak yapmıştır. Nitekim bu kapsamda 1950'lerin ortasından 1967'ye kadar Fransa, İsrail'i diğer bölgesel ve küresel aktörlere karşı korumuştur.[6] Aynı zamanda Fransa anılan zaman dilimi içerisinde İsrail'in temel silah tedarikçisi olmuş, ona hafif tanklar ve Hawk hava savunma füzeleri sağlamasının yanında nükleer silah edinmeye yönelik ilk desteği sunan ülke olmuştur. Eski Başbakanlardan Shimon Peres'in mimarlarından olduğu bir antlaşmayla iki ülke arasında bu konuda iş birliği kurularak Fransa'nın yardımıyla İsrail, 1958'de Dimona'da nükleer reaktörünü inşa etmiştir. 1967'deki Arap-İsrail savaşı neticesinde uygulanan Fransız silah ambargosuyla büyük bir darbe alan İsrail savunma ve güvenlik yapısı "silahlanmada bağımsızlık politikasına" hız vermiştir.[7]

İsrail ile arasındaki güvenlik ve istihbarat alanındaki iş birliğinin 1950'lerin sonlarında başlamasıyla birlikte İsrail'in gizli kitle imha silahı programlarından yaklaşık 3 yıl sonra haberdar olan ABD, bölgede Arap devletlerine karşı askeri üstünlüğü sağlamasından dolayı onun nükleer silah politikalarını ve Dimona'daki faaliyetlerini bir süre görmezden gelmeyi tercih etmiştir. İsrail ise uluslararası topluma karşı Negev Çölünde yer alan Dimona'da deniz suyunu tuzdan arıtma (*desalination*) tesisi kurduğunu ifade ederek ayrıca tesisin bölgedeki çölü ağaçlandırma projesinin bir parçası olduğunu iddia etmiştir. 1960'ların başında ise özellikle Başkan John F. Kennedy ile İsrail'e yönelik politika değişmiş ve yeni Amerikan Başkanı İsrail'in nükleer çabalarını ciddi olarak kısıtlamayı amaçlayarak

[6] Aytürk, "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", 219.

[7] Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", 154.

bilim adamlarının Dimona'daki nükleer tesisi gezerek araştırma yapmasını istemiştir. 18 Mayıs 1961'de gerçekleşen bu ziyaret amacına ulaş(a)mamış, ertesi yıl Başkan Kennedy baskıyı artırarak Başbakan Ben-Gurion ve halefi Levi Eshkol'a sert bir üslupta kaleme aldığı mektuplarda "uluslararası standartlar" gereğince yılda 2 teftişin yapılması gerektiğini belirtmiştir.[8]

ABD Başkanı Kennedy'nin uğradığı bir suikast sonrası hayatını kaybetmesinin ardından Başkan Lyndon Johnson döneminde de ABD'li yetkililer İsrail'in nükleer politikalarından şüphelenmeye devam etmişler fakat bu konudaki girişim ve çabalar İsrail'in yanıltmaları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır;

" *Johnson, her altı ayda bir teftiş yerine, yılda bir yapılacak kısa bir ziyaretin kâfi geleceğini düşündü. CIA Müdürü Richard Helms 1968 yılında Beyaz Saray'a gelip Johnson'ı Amerikan istihbaratının İsrail'in halihazırda bir nükleer güce ulaştığı sonucuna vardığı yolunda bilgilendirdi. Johnson bu delilin Dışişleri Bakanı Deab Rush ve Savunma Bakanı Robert McNamara da dahil başka hiç kimseye verilmemesini istedi. Gazeteci Seymour Hersh' e göre; 'Johnson'ın Helms'i ve getirdiği istihbaratı başından uzaklaştırmaya çalışmasının nedeni açıktı. Johnson CIA'in kendisine söylemeye çalıştığı şeyi bilmek istemiyordu. Zira bu bilginin doğruluğunu kabul etmesi durumunda, hemen bir şeyler yapması gerekiyordu. 1968'e gelindiğinde Başkan, İsrail'in bombasını engellemesi için hiçbir şey yapmamıştı. "*[9]

1974'teki bir CIA raporunda "İsrail'in nükleer silah üretecek kapasiteye eriştiğine artık inanıldığı" yazarken Fransız kaynaklarında 1950'ler ve 1960'lar boyunca Fransa'nın İsrail'in, plütonyum ayırma tesisi kurmayı da içeren, nükleer silah geliş-

[8] John Mearsheimer, ve Stephen Walt, *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası,* Hasan Kösebalaban (çev.), (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 54.
[9] Mearsheimer ve Walt, *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası,* 55.

tirme faaliyetlerine yardımcı olduğu belirtilmiştir[10]. Yine Başkan Johnson döneminde "Ortadoğu'da nükleer silah sahibi ilk ülke olmayacağını ancak ikinci ülke de olmayacağını" belirterek taahhütte bulunan İsrail, bölgedeki nükleer güç dengesinin "dengeleyicisi" olacağını ve bulunduğu coğrafyada kendi güvenliği aleyhine bu dengeyi bozmaya yönelik hamlelerin karşısında olacağını belirtmiştir. Bu ifadeye uygun bir biçimde 1981 yılında F-15 ve F-16 uçaklarıyla Irak'ın 40 MW gücündeki Osirak Nükleer reaktörünü vuran İsrail, 2010'da bu kez İran'ın Buşehr ve Natanz nükleer tesislerine elektronik ortamda solucan bulaştırarak hasara uğramasına yol açmıştır. İsrail bu eylemleriyle özel olarak bölgedeki nükleer güç dengesinin genel olarak ise bölgesel güç dengesinin aleyhine bozulmasını önlemek maksadıyla askeri ve siber saldırılar yoluyla güç dengesini restore edecek şekilde duruma müdahil olmuş, potansiyel tehditleri bertaraf ederek bölge güvenlik mimarisini şekillendirmeye çalışmıştır.[11]

İsrail'in nükleer silah edinmeye yönelik politikasının tarihsel süreçteki önemli noktalarından biri de Mordechai Vanunu adındaki bir İsrail vatandaşının açıklamaları olmuştur. 1986 yılında Negev'deki (Dimona) nükleer santralde çalışan teknikerlerden Fas asıllı bir Yahudi olan Mordechai Vanunu'nun *Sunday Times* gazetesine yaptığı açıklamalar bütün dünyada yankı uyandırmış ve İsrail'in o zamana kadar gizli olarak yürüttüğü nükleer politikasına dair birçok konunun gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Vanunu'nun itiraflarında İsrail'in bölgede en büyük nükleer güç olmaya çalıştığı yönündeki iddialarla beraber nükleer silah üretiminde kullanılan plütonyum maddesinin elde edildiği santralin içinden çekilmiş birtakım fotoğraflar da yer almıştır. Bu ifadelerinden dolayı MOSSAD tarafından Ro-

[10] Dowty, "The Enigma of Opacity: Israel's Nuclear Weapons Program as a Field of Study", 13.

[11] Aytürk, "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", 218.

ma'da yakalanarak İsrail'e kaçırılan Vanunu, "vatana ihanet" suçundan yargılanmasının ardından 18 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Cezasını 2004'te tamamlayan Vanunu'nun İsrail'i terk etmesine ise izin verilmemektedir.[12] Vanunu'nun itirafları çeşitli spekülâsyonlara konu olsa da İsrail'in birtakım nükleer sırlarını uluslararası topluma ifşa etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.[13]

1968 yılında imzaya açılan NPT'yi imzalamayan İsrail, Ortadoğu bölgesinde anlaşmaya taraf olmayan tek devlet konumundadır. İsrail Başbakanı Golda Meir, ülkesinin nükleer silaha sahip olduğu bilgisini Eylül 1969'da gerçekleşen ikili bir görüşmede ABD Başkanı Richard Nixon ile paylaşmış ancak ABD'nin öteden beri bu durumdan bilgisi olduğu anlaşılmış, ilerleyen yıllarda ise "sorma-söyleme" politikası izlenmiştir. ABD yönetimleri, Nixon-Meir görüşmesi sonrasında İsrail'e NPT'ye katılması yönündeki baskı politikasından vazgeçerek bu tarihten itibaren BM ve UAEA gibi uluslararası forumlarda İsrail'i korumaya çalışmıştır.[14] Günümüzde İsrail'in yaklaşık olarak 100-200 nükleer başlığa sahip olduğu iddia edilmekle birlikte 2006-Lübnan işgalinde İsrail'in özellikle uranyumlu silahlar kullanması bu yöndeki şüpheleri güçlendirmektedir. Pentagon tarafından yayınlanan 2001 tarihli "Nükleer Silahların Yayılması" başlıklı raporun "Ortadoğu" bölümünde İsrail'den hiç bahsedilmezken, 1991'de ABD Stratejik Hava Komutanlığı tarafından yine aynı konuda yayınlanan bir araştırma raporunda

[12] Mehmet Osman Çatı ve Sem Çamlıdağ, "Realizm ve Uluslararası Hukuk Bağlamında İran-İsrail Nükleer Güç Rekabeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (2023), 1 (45): 322.

[13] Sait Köysüren, *Nükleer Silahların Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 88.

[14] Çatı ve Çamlıdağ, "Realizm ve Uluslararası Hukuk Bağlamında İran-İsrail Nükleer Güç Rekabeti", 322.

Hindistan, Pakistan ve İsrail "fiilî/*de facto* nükleer devletler" olarak nitelendirilmiştir.[15]

Keza bir yandan aktif kimyasal, biyolojik ve nükleer programlarını yürütürken diğer yandan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na (NPT) imza koymamakta direnen İsrail bütün bunlara rağmen ABD'den askeri ve mali yardım paketleri almaya devam etmektedir. ABD, NPT'yi imzalamaya yanaşmayan ülkelere karşı geçmişten günümüze baskı politikası uygulayarak 2003'te kitle imha silahlarına ulaşmasını engellemek için Irak'a savaş açmış, İran ve Kuzey Kore'yi uluslararası toplumdan yalnızlaştırarak, nükleer silah elde eden ülkelere karşı ambargo uygulamıştır. Ancak ne var ki Washington yönetimi İsrail'in Ortadoğu'da gizlemeye çalıştığı nükleer faaliyetlerini bilmesine ve bölgede uluslararası hukuka uymayan eylemlerde bulunmasına rağmen onu finanse etmeyi sürdürmektedir.[16]

2. *"SİYON TEPESİNDEN NÜKLEER AKTÖRLÜĞE":* İSRAİL'İN NÜKLEER SİLAH POLİTİKASINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Hâkim etnik unsurun Arap, Fars ve Türk kimlikleri olduğu Ortadoğu bölgesinde Kürtler, Yezidiler, Aramiler ve diğer topluluklarla beraber diğer minör etnik-sekter grupları oluşturan Yahudiler, özellikle 20. yüzyıldan itibaren bölgedeki politikalar üzerinde en fazla etkili olmuş aktörlerden birisidir.[17] İsrail'in kuruluşu her ne kadar "vadedilmiş topraklar (arz-ı mevûd)" inanışına dayanan mistik bir içeriğe sahipse de reel-politikte

[15] Robert S. Norris, William M. Arkin, Joshua Handler, "Israeli Nuclear Forces", *NRDC Nuclear Notebook,* (2002), 58 (5): 73.
[16] Mearsheimer ve Walt, *İsrail lobisi ve Amerikan Dış Politikası,* 55.
[17] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,* Cilt 1, (Bursa: Alfa Yayıncılık, 2017), 17.

İsrail'in kurulması ve yaşaması hegemon gücün desteği ve "veto şemsiyesi" sayesinde olmuştur.[18]

Tarihteki Babil ve Roma sürgünlerinin ardından 1917-Balfour Deklârasyonuyla tekrar vadedilmiş topraklara dönüş umudu kazanan Yahudiler için ileride bir yurda dönecek ilk koloni (*moşavot*), 1860 yılında küçük bir arazi üzerine kurulurken Filistin bölgesinde toprakların genişlemesi Siyon tepesinden adını alan "Zion'u Sevenler/Zion Aşıkları (*Hovevei Zion*)" tarafından kurulan dernekler ve mali yardımlar sayesinde olmuştur.[19] Başlangıçta İngiltere'nin Yahudiler üzerindeki koruyucu ve ulusal bir yurt edinmelerini sağlayıcı rolü ilerleyen yıllarda ABD tarafından üstlenilmiş, 3 milyon Yahudi'nin yaşadığı ABD Taksim Kararının destekleyicisi ve uygulayıcısı olmuştur. ABD, İsrail'i kuruluşundan bu yana askeri ve ekonomik alanlarda sürekli destekleyerek, birçok politikası üzerinde etkili olmuştur. Tarihsel süreçte İsrail ABD'den bağımsız politikalar geliştirmeye çalışmış ve hegemon güce karşı yüksek sesli itirazlarda bulunmuş olsa da ABD yasama organı (kongre) üzerinde oldukça etkili olan İsrail Lobisi ilişkilerin pürüzsüz bir biçimde ve örtüşen çıkarlar etrafında devamını sağlamıştır. ABD-İsrail ilişkilerinde yukarıda tarihsel süreçten bahsederken anlattığımız gibi nükleer politika konusunda da zaman zaman ciddi görüş ayrılıkları belirmiş, ABD yaşamsal çıkarlarının bulunduğu bu bölgede İsrail'in güvenliğini ikinci temel parametre olarak belirlerken aynı zamanda bu devletin diğer bölgesel ve küresel aktörlerle olan ilişkilerine de müdahale etmek istemiştir. Savunma sanayii ve güvenlik alanındaki İsrail-Fransa ve İsrail-Çin ilişkileri devamlı ABD'nin gölgesinde gerçekleşmiş, örneğin; 1995'te ABD yönetiminin muhalefeti ve eleştirisine rağmen Tel

[18] Ceyhun Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", *Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası,* Tarık Oğuzlu, Ceyhun Çiçekçi (ed.), (Ankara: Nobel Yayınları, 2021), 206.
[19] Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 36.

Aviv yönetimi Çin'e bir tür hava savunma radar sistemi olan *Phalcon* ihracını gerçekleştirmiş, bunun üzerine Amerikan yönetimi bütçeden her yıl İsrail'e verilen 250 milyon dolarlık dış yardımın bloke edilmesini kararlaştırmıştır.[20] Dolayısıyla İsrail savunma ve güvenlik politikasının İsrail'in maksimum caydırıcılık ve ontolojik güvensizlik yanında hegemon gücün etki ve politikaları temelinde şekillendiğini söylemek yanlış olmaz. İsrail ulusal güvenlik stratejisinin bir parçası olarak görülebilecek nükleer silah politikası da bu temel parametrelerin yanında bölgesel ve küresel siyasetteki gelişmelerden İsrail iç politikasındaki dinamiklere, yerel, ulusal ve uluslararası boyuttaki güvenlik politikalarına kadar birçok değişken tarafından belirlenmektedir. Çalışmanın aşağıdaki bölümlerde İsrail'in nükleer silah politikası üzerinde etkili olan bu etmenler açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Küresel ve Bölgesel Güvenlik Mimarisi

Ortadoğu bölgesinin güvenlik mimarisi üzerinde etkili olan İsrail ulusal güvenlik stratejisi ve nükleer silah politikasının tarihsel süreçte küresel ve bölgesel güvenlik siyasetinin etkisi altında biçimlenmiş olması tarihsel ve siyasal açılardan bu süreçlerin incelenmesini de gerekli kılmaktadır. İsrail 1948'de bir devlet olarak ortaya çıktığında Ortadoğu'ya hâkim olan siyasal görünüm; manda ve himaye rejimlerinden yeni kurulmuş veya bu rejimlerden kurtulmaya çalışan kolonyal dönem mirasını henüz üzerinden atamamış "stajyer devlet" aygıtlarıyla dolu bir bölgesel sistem olarak tanımlanabilir.[21] İsrail Devleti'nin kuruluşuna rastlayan 1945-1950 arasındaki dönem aynı zamanda bölgenin majör aktörlerinden Türkiye, İran ve Mısır'ın içe ka-

[20] Ayşe Yıldız, "Çin-İsrail İlişkileri", *İNSAMER Araştırma 127,* (Kasım-2020), Erişim: https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-cin-israil-iliskileri.pdf

[21] Murat Tınas, "Devlet", *Orta Doğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler,* Mehmet Şahin (ed.), (İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019), 251,

panarak bölgesel hegemonya arayışlarını ertelediği bir döneme tekabül etmektedir. Küresel bir aktör olarak İngiltere ise bölgedeki imparatorluk topraklarını kaybederken iki yeni küresel güç olan ABD ve SSCB arasında bölgeye olası bir silahlı müdahaleyi engelleyecek bir denge kurulmaya başlanmıştır.[22] İsrail kuruluşundan itibaren kendine revizyonist/yayılmacı bir rol çizerken konvansiyonel tehdit algıladığı etrafındaki Arap devletleri (Suriye, Mısır, Ürdün, Lübnan) yanında bölgesindeki üç büyük jeopolitik havzaya (Anadolu, İran-Mezopotamya, Mısır) sahip üç büyük/majör aktöre statükocu bir rol biçmiş ve bu statükonun devamını sağlamaya uğraşmıştır. İsrail için potansiyel tehdit kaynakları 1979-Camp David düzeninin kurulmasından sonra hızlı bir biçimde sınır komşularından majör aktörlere doğru odaklanmış, bu kapsamda 20. yüzyıl başındaki statükonun devamıyla birlikte içe-kapanmış irredantist politikalar gütmeyen, zayıflatılmış, uluslararası toplum tarafından da izole edilmiş devlet yapılarının sürdürülmesi tercih edilmiştir. Bahsedilen jeopolitik havzalara hâkim aktörlerden İran; Lübnan, Irak, Körfez ve Suriye'deki Şii varlığı üzerinden yayılmacı politikalarına devam ederek bölgesel hegemonya arayışındaki üç aktör arasından en sorunlu ilişkilerin yaşandığı bölgesel oyuncu olarak öne çıkmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren bölgesel hegemonya arayışına giren Mezopotamya havzasına hâkim Irak, 2003'te yine İsrail Lobisinin etkinliği sayesinde Saddam rejiminin bertaraf edilmesiyle denklem-dışı kalırken, Mısır 1979-Camp David barışıyla ABD yörüngesine girmiş, böylece geriye sadece Türkiye kalmıştır. Türkiye ise 2000'lerden itibaren dış politikasına yansıyan dönüşümle beraber Ortadoğu coğrafyasına aktif ve pro-aktif bir anlayışla müdahil olmuş, 2007-2008 yıllarından itibaren Türk-İsrail ilişkileri de hızlı bir biçimde bozulmaya başlamıştır. Sınır komşularının yanı sıra bölgedeki majör aktörlerden gelebilecek güvenlik tehditlerini de savuşturabil-

[22] Aytürk, "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", 218.

mek, İsrail'in 1948'den bu yana nükleer silah politikası geliştirmesinin en büyük faktörlerinden biri olmuştur. Bu aktörlerden İran'la deyim yerindeyse "nükleer bir yarış" içerisine girilerek ABD öncülüğündeki ambargo ve yaptırımlarla bu ülkenin cezalandırılması dahası uluslararası toplumdan izole edilmeye çalışılması, kitle imha silahları edinmeye çalışan Irak'ın nükleer reaktörünün (Osirak) 1981'de bombalanması bu politikanın pratikteki en bariz örnekleri arasında durmaktadır.

Küresel siyaset açısından ise 1948'den itibaren İsrail'in değerlerinin ve çıkarlarının örtüştüğü küresel aktörlerle ittifak arayışı 1950'lerden itibaren Fransa ile aynı masaya oturmasıyla sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında manda ve himaye rejimleriyle belli bir nüfuz alanı oluşturduğu Ortadoğu bölgesindeki etkinliğini sürdürmek isteyen Fransa kendisini bu amaca ulaştıracak formülü İsrail'le yakınlaşmada bulmuş ve 1960'lı yıllardan itibaren İsrail'i yoğun bir şekilde silahlandırmıştır. Fransa, Dimona'da inşa edilen nükleer reaktör için İsrail'e gerekli bütün yardımlarda bulunmuştur. Nükleer araştırma alanındaki iş birliği kapsamında Fransa, 1950'de 40 MW'lık nükleer ağır su reaktörü, 1956'da 18 MW'lık bir araştırma reaktörü sağlamıştır. Ayrıca 3 Ekim 1957'de Fransa ile İsrail arasında 24 MW'lik bir reaktör için anlaşma imzalanmış, fakat bu reaktörün soğutma ve atık bölümleri bunun 3 katı kapasitede teslim edilmiştir.[23] 1960 yılının sonlarına doğru bir ABD U-2 keşif uçağının İsrail'in Negev Çölündeki Dimona'da bir nükleer kompleks inşa ettiğin saptayıp rapor etmesi üzerine CIA ve Atom Enerjisi Komisyonundaki araştırmacılar harekete geçerek kompleksin muhtemelen silahlı bir plütonyum üretebilen reaktör içerdiği sonucunu varmıştır. Aynı dönemde global ölçekte nükleer yayılmayı önlemeye çalışan ABD yönetimi İsrail'den bahse konu bilgiler ışığında nükleer silah üretmeyeceğine dair güvenceler istemiş, İsrail ise bu faali-

[23] Avner Cohen, *Israel and The Bomb,* (New York: Columbia University Press, 1998), 86.

yetlerinin barışçıl amaçlara yönelik olduğunu belirterek Washington'un ısrarını kırmaya çalışmıştır.[24] İsrail üzerindeki baskıyı artırmakta kararlı olan ABD Başkanı Kennedy, 1960'lar boyunca İsrail'e çeşitli özelliklerde silah satarak onu nükleer silah üretmekten vazgeçirmeye çalışmış ancak bu konuda başarısız olmuştur. Çünkü İsrail hem Amerikan silahlarını hem de Dimona santralindeki çalışmalarının neticesinde nükleer silahları elde etmek ve bölgede diğer aktörlere karşı üstünlük sağlamak amacında olmuştur.[25] Neticede Başkan Kennedy'nin Dimona'daki tesisin yılda iki kez ABD'li uzmanlarca ziyaret edilip rapor hazırlanması yönündeki ısrarının Başbakan Ben Gurion'un istifasına neden olduğu iddia edilse de İsrail bölgedeki nükleer faaliyetlerine devam etmiştir.[26]

Soğuk Savaş dönemi boyunca (1945-1991) iki süper güç olan ABD-SSCB çekişmesine odaklanan Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin özellikle Süveyş Krizinde takındığı sert tavır ve bölgedeki birçok krizde Irak ve Suriye gibi hasımlarının yerinde yer alması İsrail'in nükleer güce sahip bir küresel aktör karşısında ABD'ye güvenmekten başka çareler aramasını gerekli kılmıştır. Oysa ABD ve SSCB Ortadoğu'yu veya dünyanın diğer herhangi bir bölgesini nükleer silahların kullanılmasını içeren bir çatışma alanı olarak değerlendirmekten kaçınmış, 1963'ten sonra bu konuda bir uzlaşma sağlamaya bile yönelmişlerdir. Ayrıca SSCB, Yahudi aleyhtarı olmasına rağmen Ortadoğu'daki hedeflerine ulaşabilmek ve İngiltere'nin bölgeden çıkmasını sağlamak için BM'deki Taksim Planı müzakerelerinde taksim kararını savunmuş, 29 Kasım 1947'deki Taksim Kararında da ABD ile beraber taksim lehinde oy kullanmıştır. Ortadoğu'daki nüfuz arayışının yanı sıra yeni kurulacak bu devleti yanına çekebilmek, Komünist

[24] Buket Önal, "ABD'nin Filistin Politikası", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Pınar Özden Cankara, Yavuz Cankara (ed.), (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019), 316.
[25] Cohen, *Israel and The Bomb,* 238.
[26] Önal, "ABD'nin Filistin Politikası", 316.

Parti aracılığıyla İsrail'deki Yahudi Komünistler üzerinde etkili olabilmek için bu tavrı takınan Sovyetler Birliği'nin BM'deki duruşu bütün Arap ülkelerinin tepkisini çekerek Sovyet Rusya aleyhine gösterilerin yapılmasını doğurmuştur.[27] Soğuk Savaş atmosferi içerisindeki karşılıklı mahvolma/karşılıklı yıkım senaryolarının her an gerçeğe dönüşebilme ihtimali karşısında 1960'lardan itibaren nükleer faaliyetlerin dünya çapında sınırlanması çalışmalarına başlayan ABD nükleer silaha sahip bir İsrail'in Doğu Bloku'nu harekete geçirerek SSCB'nin de Arap ülkelerini nükleer güç haline getirmesinden çekinmiştir. Hatta bu konudaki çekinceleri ortadan kaldırmak için ABD, İsrail'in yönlendirmesiyle Negev'deki tesisin bir "tekstil fabrikası" olduğunu açıklamak zorunda kalmıştır.[28]

ABD'nin bu yöndeki endişelerinden ve nükleer silah politikasına yönelik itirazlarından dolayı Soğuk Savaş yıllarından günümüze özellikle savunma ve güvenlik alanında yeni bölgesel ve küresel aktörlerle iş birliği arayışına giren İsrail, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde bağımsızlığını kazanan devletlerle ilişkiler kurmuştur. Özellikle nükleer alandaki faaliyetlerini yakından takip ettiği İran'a karşı Azerbaycan'la ittifak ilişkisi içerisine giren İsrail, 1991 sonrasında diğer bir nükleer güç olan Çin ve Hindistan'la diplomatik ilişkiler kurmuştur. Özellikle Hindistan'la askeri iş birliği temeline dayanan karşılıklı bağımlılık ilişkileri geliştiren İsrail deyim yerindeyse kendisi gibi bir "de facto nükleer güç" olan Hindistan'ın en büyük ikinci savunma tedarikçisi haline gelmiştir.[29]

Uluslararası sistemde 1990'dan itibaren yaşanmaya başlayan köklü değişim, iki kutuplu sistemin kaybolması ve küresel tehdit unsurlarının çeşitlenmesi sistemdeki bütün devletleri

[27] Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 94-95.
[28] Köysüren, *Nükleer Silahların Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi,* 87.
[29] Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", 159-160.

kapsamlı bir güvenlik anlayışına doğru yaklaştırmıştır. Artan ve çeşitlenen güvenlik tehditleri karşısında her alanda diğer devletlerin gerisinde kalmak istemeyen sistemdeki tüm aktörler sahip oldukları güvenlik ve savunma imkânlarını artırarak bu yöndeki kapasitelerini yükseltmeye çalışmışlardır. 1960'lı yılların sonu itibarıyla nükleer bir güç haline geldiği resmi raporlara yansıyan İsrail, 1948'de benimsediği "maksimum caydırıcılık" hedefini bu vesileyle gerçekleştirmiş sayılmaktadır. İsrail'in 1973-Yom Kippur Savaşı'nın en şiddetli dönemlerinde nihai çare olarak nükleer silahların kullanılmasını gündeme getirmesi ve nükleer faaliyetleri nedeniyle İran'ı çevrelemeye çalışması hem sınır komşularına hem de diğer bölge ülkelerine karşı tehdit algısının nükleer bir boyuta sahip olduğunu göstermiştir.[30]

Bölgesel açıdan kuruluşundan itibaren konvansiyonel bir tehdit oluşturan sınır komşuları yanında özellikle Ortadoğu coğrafyasındaki Anadolu, Mezopotamya-İran ve Mısır jeopolitik havzalarına hâkim majör aktörlerden algıladığı potansiyel tehdidin sürmesi, küresel açıdan ise artan güvenlik risklerine karşı en caydırıcı güvenlik unsuruna/silahına sahip olmak istemesi İsrail nükleer silah politikası üzerinde etkili olmuştur. Statükocu davranmasını tercih ettiği bölgesel hegemonya arayışındaki majör aktörlerden (Irak ve Mısır'ın saf-dışı kalmasıyla) İran'ın bu tanıma uymayan Şii yayılmacılığı ve Türkiye'nin Filistin ve Ortadoğu politikasının aktif ve müdahil karakteri bölgesel güvenlik yapısının İsrail'i en fazla tedirgin eden ve etkileyen yönüdür. Üstelik İran tehdidin nükleer bir özellik taşıması da İsrail için nükleer bir dengenin kurulmasını zaruri hale getirmektedir. Ayrıca 1984-1989 yılları arasında İran-Irak Savaşı esnasında Irak'ın İran'a ve kendi Kürt vatandaşlarına karşı kimyasal silah kullanması, 1991 Körfez Savaşı sırasında ise bazı İsrail şehirlerine konvansiyonel silah başlıklı füzeler fırlatması; İsrail'in nükleer silah

[30] Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", 221.

geliştirmesine yönelik güdüleri yanında bölgesel travmalarını oluştururken Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB'nin kurduğu, tüm dünyayı etki alanı içerisine alan, dehşet dengesinin benzerini Ortadoğu'da kurmaya çalışması bölgesel güvenlik mimarisinin tartışmaya açık diğer yüzünü meydana getirmektedir.[31]

2.2. Nükleer Güvenlikte Realist ve Konstrüktivist Perspektifler: Ortadoğu'da *"Ayrıksı/Öteki Devlet"* İmajı

Ortadoğu siyasetine egemen olan bölgesel güç dengelerine baktığımızda özellikle nitel ve nicel güç unsurları açısından Suudi Arabistan, İran, Mısır ve Türkiye'nin tarihsel olarak liderlik ve hegemonya rekabetine giriştiklerini ancak İsrail'in sayılan aktörlere benzer biçimde bir "liderlik" iddiasının olmadığı görülmektedir.[32] Irk, din, mezhep ya da etnik kimlik gibi bölge-içi dinamiklerin önemli bir kıstas sayıldığı Ortadoğu bölgesinde İsrail, kuruluşundan bu yana kendini "öteki" olarak konumlandırmaktadır. Bu farklı kimlik algısı; birey, toplum, devlet, kurumlar ve siyasi yapı üzerinde belirleyici bir rol oynamış, İsrail'in güvenlik ve tehdit tanımlamalarını birinci derecede etkilemiştir. Etrafını çevreleyen Arap devletlerinden farklı yapıya sahip bir devlet olarak daha doğum anında öldürülmek istenen İsrail, yıllardır bu farklılık üzerine inşa ettiği ayrıksı devlet ve toplum kimliğini ise "Yahudi soykırımı", "Yahudi göçü", "Hegemon devlet desteği (ya da büyük hayırsever/ABD)" anlatılarıyla/unsurlarıyla beslemiştir. İsrail'in kendine çizdiği bu ayrıksı/öteki devlet kimliği zamanla realist bir dış politika üretmiştir. Dış politikada güce dayalı bir tutum sergileyen İsrail toprakları içerisindeki az sayıda Yahudi nüfusunu

[31] Dowty, "The Enigma of Opacity: Israel's Nuclear Weapons Program as a Field of Study", 16-17.

[32] Buğra Sarı, "Bölgesel Güçler", *Orta Doğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler,* Mehmet Şahin (ed.), (İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019), 153.

muhafaza etmek ve diğer devletlerce istenmeyen bir coğrafyada varlığını sürdürebilmek için militer karakterli saldırgan bir stratejik anlayışı öncelemektedir. Bu da haliyle İsrail dış politikasına realist bir karakter kazandırmaktadır. Bu realist dış politika anlayışının bir parçası olarak konvansiyonel silahların yanında nükleer güç düşmanları caydıracak bir üstünlük ve egemenlikten kaynaklanan bir hak olarak değerlendirilmektedir.[33]

Diğer taraftan ayrıksı devlet imajının tehdit kavramını öne çıkaran bir güvenlik anlayışı üretmesi nedeniyle bu güvenlik algısının konstrüktivist özellikler taşıdığından da bahsedilebilir. Örneğin Revizyonist Siyonizmin kurucusu sayılan Vladimir Z. Jabotinsky'nin ortaya attığı "Demir Duvar (*Iron* Wall)" teorisinde İsrail, bulunduğu coğrafyada ayrıksı devlet statüsü ilelebet devam edecek bir siyasal sistem olarak ele alınırken bahse konu özelliği nedeniyle etrafındaki Arap devletlerine karşı ezici bir üstünlüğünün olması gerektiği vurgulanmaktadır. Üstünlük ve güç her alanda (askeri, ekonomik, siyasi vb.) olmalıdır ve İsrail ancak bu yolla kendini güvende hissedebilir.[34] İsrail Devleti'nin ilk Başbakanlarından David ben Gurion ise bu teoriye dayanarak belirlediği ulusal güvenlik önceliklerini birtakım ilkeler şeklinde somutlaştırarak bunları iç siyasetin de temel dayanakları haline getirmiştir. Gurion'un bu güvenlik ilkelerini;

1. Caydırıcılık,
2. Erken uyarı,
3. Savunma,
4. Kararlılık ve başarı şeklinde sıralamak mümkündür.[35]

[33] Çatı ve Çamlıdağ, ""Realizm ve Uluslararası Hukuk Bağlamında İran-İsrail Nükleer Güç Rekabeti", 321-322.
[34] Vladimir Ze'ev Jabotinsky, "The Iron Wall", *Jabotinsky Institue in Israel,* Erişim: http://en.jabotinsky.org/media/9747/the-iron-wall.pdf
[35] Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", 130.

Arap devletleri ile İsrail arasında inşa edilen ilişkilerin "ötekileştirme" temasına dayanması, özeneler-arası ilişkilerin "güvensizlik" ve "güvenmeme" olgusu temelinde ilerleyerek yıllar içerisinde aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını etkilemesi ise nükleer silah politikasını biçimlendiren diğer konstrüktivist öğelerdir. İsrail'in kuruluşundan itibaren Yahudi tarihi anlatısı temelindeki normlar ve inançlar dizgesine atıfta bulunan sosyal bir kimlik inşa etmesi, ikinci bir Holokost'un yaşanmasını önlemeye çalışması, bu kapsamda Arap devletlerini Nazi Almanya'sı olarak algılayarak savunma ve güvenlik politikasını bu korku ve tehdit algısı zemininde oluşturması nükleer silah politikasının temel motivasyonları ve bileşenleri olmuştur.[36] Buradan yola çıkarak Yahudi kolektif bilincindeki soykırım anılarının taze tutulması, mezkûr coğrafyadaki ötekileştirmenin bir varoluş problemine dönüşerek Arap devletlerinin yakın tarihte örnekleri görüldüğü üzere (1948, 1967 ve 1973 savaşları) her an kendisini yok etmek için fırsat kolladığına inanılması İsrail Devletinde güvenliğin sadece siyasi bir fonksiyon olarak değil bir varoluş ve beka sorunu olarak ele alınmasını gerektirmiştir. Öyle ki; 1967 savaşında (Altı Gün Savaşı) özellikle İsrail şehirlerindeki sivil toplum "yok olma" tehdidini çok yakın hissederek sosyal bir travma yaşamıştır.[37]

Özetle; 1948'den itibaren varoluşsal bir güvenlik sorunu yaşayan ve "öteki/ayrıksı" olarak ifade edilebilecek bir kimlik ve tehdit temelli güvenlik algısı bulunan İsrail, dış ve güvenlik politikasını "öteki devlet" imajına ve "hayatta kalma" güdüsüne bağlı olarak biçimlendirmiştir. Bu dış politika anlayışı ise saldırgan ve askeri bir güvenlik anlayışını öne çıkararak güç unsuruna vurgu yapan realist argümanlarla daha kolay açıklanabilecek bir durum ortaya çıkarmıştır. Realist güvenlik anlayışında nükleer güç; askeri gücün temel bir unsuru olarak ele alınırken belirsizlik ve anarşi ortamında varlığını devam ettirmek isteyen bir devlet için

[36] Tuğçe Ersoy, "A Constructivist Analysis of Israel's Nuclear Policy", *Bilge Strateji,* (2014), 6 (11): 82.
[37] Ersoy, "A Constructivist Analysis of Israel's Nuclear Policy", 83.

nükleer silah en önemli caydırıcılık marifetidir. Bu nedenle özellikle İsrail için çatışmanın yoğun olduğu ve kendisine yönelik yaşamsal tehditlerin bulunduğu Ortadoğu bölgesinde nükleer silahlara sahip olmak bir güç, üstünlük ve avantaj unsurudur.[38] Aynı zamanda İsrail dış politikasının Arap devletlerle olan ilişkilerinin özneler-arası güvensiz ilişki modelleri inşa etmesi ve kimlik, tarih, din öğelerine sıkça vurgu yapması da sosyal konstrüktivist bir teorik çerçeveden bakmamızı gerektirmektedir. İsrail nükleer silah politikası; realist ve konstrüktivist perspektifteki bu algı ve açıklamalar temelinde şekil aldığından bahse konu unsurların da nükleer politikayla doğrudan ilgisi bulunmaktadır.

3. İSRAİL ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİSİNDE (UGS) *"NÜKLEER SİLAH"*

İsrail'in 1950'lerin başından itibaren uygulamaya koyduğu "nükleer silah politikası" esasen "Ulusal Güvenlik Stratejisinin" bir parçası ya da alt-başlığı olarak düşünülmeli ve değerlendirilmelidir. İsrail'in güvenlik sorunlarının ve tehdit algısının hayali olmaktan öte çok boyutlu olması devlet hayatında güvenlik meselesinin ekonomi, ticaret, kültür vb. konuları ikincil konuma iterek kapsamlı bir alana dönüşmesini ve dış politika ile diplomasinin güvenlikle ilgilenen diğer kurumların gölgesi altına girmesini doğurmuştur.[39] Bu durumun en sembolik örneğini ordu komutanlıkları ve istihbarat birimleri modern bina ve tesislere taşınırken Dışişleri Bakanlığı'nın 2000'lere kadar Kudüs'te büyük bir bahçe içerisindeki tek katlı barakalarda çalışmak zorunda kalması oluşturmuştur.[40]

[38] Çatı ve Çamlıdağ, "Realizm ve Uluslararası Hukuk Bağlamında İran-İsrail Nükleer Güç Rekabeti", 320.
[39] Aytürk, "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", 227.
[40] Aytürk, "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", 212.

Ortadoğu bölgesinin Levant kısmında toplam 21.937 metrekare yüzölçümü ve yaklaşık 8,7 milyon nüfusuyla etrafındaki komşu devletlere göre küçük bir devlet görünümü arz eden İsrail, diğer unsurlar açısından da stratejik derinliği bulunmayan, savunması güç bir devlet olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple savunma ve güvenlik politikasını bu dezavantajlarını ortadan kaldıracak bir biçimde dizayn etmeye girişerek ileri askeri teknolojilere yatırım yapan İsrail, özellikle 1990'lardan itibaren birçok küresel ve bölgesel aktörle savunma sanayii ve silah ticareti bazında ilişkiler kurmuştur.[41] Hatta 2018 yılı verilerine göre silah ticareti sıralamasında dünyada sekizinci sırada yer almıştır. Tehdit algıladığı yakın çevresindeki aktörlere karşı güvenliğini sağlamak amacıyla teknolojik ve konvansiyonel üstünlüğe ve aynı zamanda nitelikli insan kaynağına dayanan politikalar belirleyen İsrail; ekonomik, siyasi ve diplomatik araçlara sahip "önleyici savaş (*priemptive strike*)" kavramı üzerine inşa edilen çok boyutlu bir güvenlik stratejisi geliştirmiştir.[42]

İsrail'in tarihsel temellere sahip ulusal güvenlik stratejisi kurucu Başbakan olan David Ben Gurion (1886-1973) liderliğindeki küçük bir askeri kadro tarafından oluşturulmuş, ilk kez 1953'te "Güvenlik Değerlendirmesi" başlığıyla hükümete sunulmuş, 1981'de ise ordu tarafından çıkarılan bir dergide yer almıştır. Ulusal kurucu metin olan bu belgeyle İsrail ulusal güvenlik stratejisinin temelleri atılmış ve İsrail ulusal güvenliğinin üç esası; "caydırıcılık", "erken uyarı" ve "kararlılık" olarak belirtilmiştir. Daha sonra 1982'deki I. Lübnan Savaşı ve 2006'daki II. Lübnan Savaşı sonrasında kara manevrasına daya-

[41] Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", 128.
[42] Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", 129.

lı saldırının ve aktif savunmanın öne çıkmasıyla bu prensiplere dördüncü olarak "savunma" eklenmiştir.[43]

İlerleyen yıllarda "Gurion Dokrini" olarak anılacak bu güvenlik anlayışı Holokost'un anılarını unutmayan ve "Bağımsızlık Savaşı" olarak da adlandırılan 1948-1949 savaşını yaşayan ben Gurion'un Arap-İsrail çatışmasına ilişkin stratejik kötümser anlayışına dayanmıştır. Gurion'un bu stratejik güvenlik anlayışı üç temel unsuru içermekteydi:

1. Arap-İsrail çatışması kökü derinlere uzanan ve hızlı bir diplomatik çözüme uygun olmayan bir anlaşmazlıktır.
2. Konvansiyonel silahlara sahip İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) bir pan-Arap savaş koalisyonunu caydırmakta büyük zorluk yaşamaktadır.
3. Holokost'tan sonra Ortadoğu'daki bu küçük Yahudi cemaati için, dış güçle bir resmi ittifak da olmadığından, "yağmurlu bir günde kullanmak" üzere hayati derecede bir sigorta poliçesine ihtiyaç bulunmaktadır. Gurion'un düşüncesinde bu "garanti" veya "sigorta poliçesi" doğrudan nükleer gücü işaret etmektedir.[44]

Keza, 1953 yılında ben Gurion tarafından hükümete sunulan kurucu metinde temel prensipleri (caydırıcılık, erken uyarı ve kararlılık) gerçekleştirmek için izlenecek usuller ise şu şekilde sıralanmıştır; "göreceli üstünlüğe önem vermek", *"nükleer caydırıcılık imajı edinmek",* "etkin bir istihbarat ağı kurmak", "büyük güçlerle özel ilişki kurmak", "teknolojik ve ekonomik üstünlük tesis etmek", "Yahudi nüfusunu göçle artırmak", "diaspora ile ilişkileri geliştirmek" ve "ulusal dayanıklılığı artır-

[43] Mustafa Kulu, "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin Temel İlkeleri", *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri,* Veysel Kurt (ed.), (İstanbul: SETA Yayınları, 2020), 75.

[44] Avner Cohen, "Israel and Chemical/Biological Weapons: History, Deterrence and Arms Control", *The Nonproliferation Review,* Fall Winter, (1998): 28-29.

mak".[45] Önceki metinlerde olmayan ve güvenlik stratejisine sonradan eklenen "savunma" prensibi ise İran nükleer tehdidinin dengelenmesi ve caydırılmasını da içerecek şekilde geniş bir anlamla güvenlik belgelerine dahil olmuştur. İran'ın vekil kuvvetler üzerinden İsrail'e saldırması, İsrail'in de aynı yolu takip ederek "dolaylı caydırıcılık" izlemesine yol açmıştır. İran'a yönelik güvenlik politikasının belirlenmesinde ABD'nin etkisi ve tavrı da belirleyici olmuş, İsrail'in aktif savunmadan caydırıcılığa geçmesini doğurmuştur.[46]

"Ben Gurion Doktrini" ile Yahudi toplumu uzun sürmesi beklenen askeri, diplomatik, ekonomik, ideolojik kısaca çokboyutlu bir mücadeleye hazır hale getirilmeye çalışılmış, 1967'den sonra ise stratejik bir değişikliğe gidilerek rakip devletlere karşı savunmada kalmak ya da uzun savaşlar yapmak yerine saldırgan politikalar izleyerek kesin zaferleri amaçlayan kısa savaşlar tercih edilmiştir.[47] Yine bu savaş (1967) sonrasında toplumda İsrail Devletinin izleyeceği güvenlik politikaları ile ilgili bir konsensüs sağlanamamış, İşçi Partisi'nin 1967'den sonra zayıflaması ile siyasi alan güç kaybetmeye başlamıştır. Bu durumun üzerine 1973 savaşındaki kayıpların artması da eklenince büyüyen halk tepkisi 1977 seçimlerinde kendisini göstermiştir. 1977'deki hükümet değişimi ve başa gelen Likud koalisyonu ise siyasi istikrarı olumsuz etkilemesinin yanında ulusal güvenlikle ilgili perspektiflerin farklı olması ordunun siyasi yapı içindeki nüfuzunun artmasına yol açmıştır.[48]

1973 Savaşı ve sonrası İsrail Ulusal Güvenlik Doktrini için yeni bir dönüm noktası olmuş, bu tarihe kadar bir beka sorunu

[45] Kulu, "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin Temel İlkeleri", 86.
[46] Kulu, "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin Temel İlkeleri", 75.
[47] Kulu, "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin Temel İlkeleri", 87.
[48] Mustafa Kulu, "İsrail'de Ordu'nun İstisnai Konumu ve Siyasetle İlişkisi", *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset,* Veysel Kurt (ed.), (İstanbul: SETA Yayınları, 2018), 47.

yaşayan ve komşusu Arap devletleriyle konvansiyonel savaşlara giren İsrail, 1973'ten sonra Arap devletleri ile arasına aşılmaz sınırlar/duvarlar örerek kendini izole etmiş, devletler yerine devlet-dışı aktörlerle (Hamas, Hizbullah vb.) asimetrik ve düşük yoğunluklu çatışmalara girmiştir. Bu savaş ve çatışmaların birçoğu (Birinci ve İkinci Lübnan Savaşı, Dökme Kurşun Operasyonu, Gazze Savaşı, Savunma Sütunu vb.) ben Gurion tarafından temelleri atılan ulusal güvenlik stratejisini geliştirerek bugünkü seviyeye gelmesini sağlamıştır.[49]

2004 yılında Başbakan Shaul Mofaz'ın direktifiyle İsrailli siyasetçi Don Meridor'un başkanlığını yaptığı uzmanlardan ve akademisyenlerden oluşan bir güvenlik komitesi, İsrail savunma ve güvenlik konsepti üzerine güncel bir rapor oluşturmak için çalışmalarına başlamıştır. 2006'da çalışmalarını tamamlayan ve hükümete 250 sayfalık gizli ve ayrıntılı bir rapor sunan komitenin vardığı sonuçlar tartışmaya açılmamış; siyasi, mali, bürokratik ve diğer gerekçelerle uygulamaya konulmamış, bir süre sonra da raporun içeriği tamamen unutulmuştur.[50] Raporun içeriğinde özellikle İran'ın nükleer faaliyetlerine dikkat çekerek nükleer savaş gibi konvansiyonel olmayan güvenlik tehditlerinin yükseldiği, bölgedeki hasımlara karşı *İsrail'in nükleer caydırıcılığını artırması gerektiği* ifadeleri bulunmakla birlikte İran'ın nükleer silah elde etmesini engellemek için İsrail'in uluslararası toplumun desteğini toplamaktan vazgeçmemesi gerektiği de belirtilmiştir.[51]

[49] Kulu, "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin Temel İlkeleri", 88.

[50] Jacob Nagel ve Jonathan Schanzer. "From Ben-Gurion To Netanyahu: The Evolution of Israel's National Security Strategy", *Foundation For Defence Of Democracies (FDD),* Research Memo, (2019): 1-6.

[51] Don Merdior ve R. Eldadi, "Israel's National Securtiy Doctrine: The Report of The Committee on the Formulation of The National Security Doctrine" (Meridor Committee). *Memorandum 187,* (Tel Aviv: Tel Aviv University The Institute For National Security Studies, 2006): 50.

4. BÖLGESEL GÜÇ VE GÜVENLİK DENKLEMİNDE İSRAİL NÜKLEER POLİTİKASINI KONUMLANDIRMAK

Atomun kaynaşması veya ayrışması yoluyla ortaya çıkan nükleer reaksiyonun bir sonucu olan "nükleer silahlar" kitlesel tahrip kapasitesine sahip olmaları nedeniyle başka hiçbir silahın gerçekleştiremeyeceği derecede ülkelerin iç siyasetlerini ve uluslararası politikayı etkilemektedir. Patlama, ısı ve radyasyon yoluyla hedeflerini yok eden nükleer silahlar, bir patlama sonrasında "termal radyasyon" ile birleşerek saatte birkaç yüz mil hızla ilerleyebilmekte ve 1000 C'ye kadar yükselen bir ateş fırtınası yaratabilmektedir.[52] Her ne kadar "kitle imha silahları (KİS)" tanımı nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların tamamı için kullanılsa da uluslararası politikada nükleer olmayan KİS'lerin "fakirlerin nükleer silahı" olarak değerlendirilmesi yanında bazı ülkelerin nükleer silaha sahip olsalar da kimyasal ve biyolojik silahlar geliştirdiği görülmüştür. Devletleri bu amaca yönelten temel saik ise; nükleer silahların çatışmanın nihai aşamada kullanılması tercih edilirken kimyasal ve biyolojik silahların olası bir çatışmanın herhangi bir aşamasında kullanılabilmesidir.[53]

Hâlihazırda nükleer silahlar diğer kitle imha silahları ve konvansiyonel silahlara nazaran etki ve tahrip gücü kıyas kabul etmeyecek derecede yüksek olan silahlardır. 2. Dünya Savaşı sonrasında sadece bir uçaktan atılan nükleer bombanın yol açtığı tahribat, 1000'den fazla savaş uçağının günlerce süren bombardımanının ardından verdiği tahribatla karşılaştırılamayacak derecede büyük olmuştur. Aynı şekilde kıtalararası

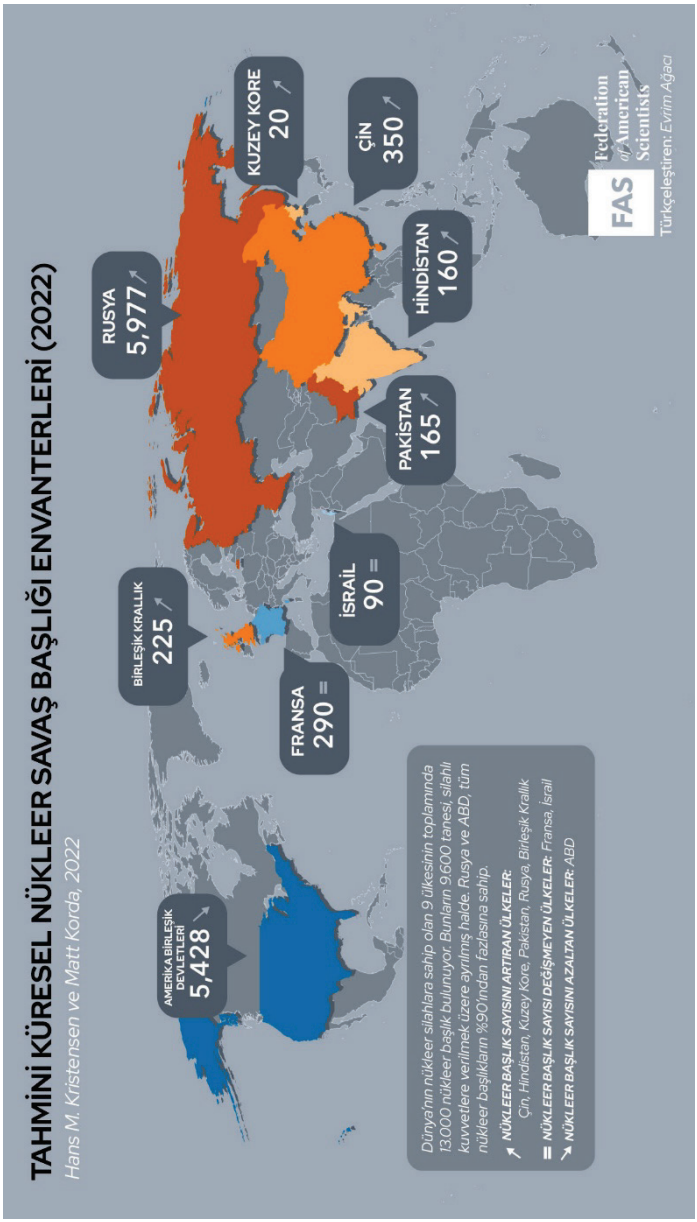
[52] Andrew Heywood, *Küresel Siyaset,* Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (çev.), (Ankara: BB101, 2018), 359.

[53] Ferhat Pirinççi, "Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma*", Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* Ali Balcı, Şaban Kardaş (ed.), (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 573.

(*intercontinental*) balistik füze atabilen sadece 150 kg ağırlığındaki Minuteman III tipi bir nükleer başlığın 350.000 kiloton TNT'ye eşdeğer olduğu dikkate alınırsa KİS'ler ve özellikle de nükleer silahlarla konvansiyonel silahlar arasındaki muazzam fark daha belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır.[54] Nükleer silahlara sahip olmak özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından bir prestij meselesi, önemli bir caydırıcılık yeteneği ve büyük güç olmanın bir göstergesi olarak algılansa da nükleer silaha sahip olma süreci kimi zaman devletlerin güvensizliğini olumsuz yönde etkileyebilmekte, uluslararası arenada sorunlara yol açabilmekte ve iç siyasi çekişmelere de sebep olabilmektedir. Soğuk Savaş döneminden günümüze nükleer silah cephaneliklerinin azaltılmasına yönelik çabalara rağmen dünyadaki toplam nükleer savaş başlığı envanteri hala çok yüksek bir seviyededir. 2022 itibarıyla 9 ülkede yaklaşık 13.000 nükleer savaş başlığı bulunmaktadır ve ABD ile Rusya dünyadaki toplam nükleer silah envanterinin yaklaşık %90'ına sahip bulunmaktadır.[55]

Operasyonel güçlere tahsis edilen savaş başlıklarından oluşan nükleer silahların küresel ölçekteki askeri stok sayısı artma eğilimine girerken; ABD'nin nükleer stokunun yavaş bir biçimde azaldığı, Fransa ve İsrail'in nükleer stoklarının nispeten sabit kaldığı, Çin, Hindistan, Kuzey Kore, Pakistan ve Birleşik Krallık'ın yanı sıra Rusya'nın da büyük olasılıkla stoklarını artırdığı değerlendirilmektedir. 2022 itibariyle dünyada nükleer silaha sahip ülkelerin tahmini savaş başlıkları stok sayısı ise aşağıdaki haritada gösterildiği gibi olmuştur.

[54] Pirinççi, "Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma", 569-570.
[55] FAS (Federation of American Scientists), *Status of World Nuclear Forces,* Erişim: https://fas.org/initiative/status-world-nuclear-forces/

Harita-1: Tahmini Küresel Nükleer Savaş Başlığı Envanterleri (2022), (Kaynak: FAS, 2023)

Tablo-1: Dünya'daki Nükleer Güçlerin Güncel Statüsü (2023) (Kaynak: FAS, 2023)

Ülke	Konuşlandırılmış Stratejik Başlık Sayısı	Konuşlandırılmamış Başlık Sayısı	Rezerv/ Yedek	Askeri Stok Mevcudu	Toplam Envanter
RUSYA	1,674	0	2,815	4,489	5,889
ABD	1,670	100	1,938	3,708	5,244
FRANSA	280	-	10	290	290
ÇİN	0	-	410	410	410
İNGİLTERE	120	-	105	225	225
İSRAİL	0	-	90	90	90
PAKİSTAN	0	-	170	170	170
HİNDİSTAN	0		164	164	164
KUZEY KORE	0	-	30	30	30
TOPLAM	3,744	100	5,732	9,576	12,512

Yukarıdaki tablodan da okunabileceği gibi 2023 itibarıyla; stratejik açıdan konuşlandırılmış nükleer güç ve toplam envanter bakımından Rusya'nın küresel ölçekte kısmen önde olduğu ve Ortadoğu coğrafyasında İsrail'in 90 nükleer savaş başlığı ile 6. sırada olduğu görülmektedir Eldeki veriler Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nın (NPT) ruhuyla çelişmesine ve uluslararası güvenliği tehlikeye atmasına rağmen SIPRI (*Stockholm International Peace Research Institute*/Stokholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) raporlarına göre günümüzde devletler nükleer silahları öngöremedikleri bir gelecek için elde tutmaya devam etmektedirler. Keza nükleer silahlara ait bilgiler bu konuda "en şeffaf" ülke olan ABD'den "en belirsiz" ülke olan İsrail'e kadar büyük farklılıklar göstermektedir. ABD'nin nükleer stok tahmini gerçek rakamlara dayansa da ABD dışındaki "nükleer güç" konumundaki birçok aktöre ilişkin tahminler büyük çoğunlukla net olmayan verilere dayanmaktadır.[56]

Uluslararası alanda nükleer silahlara yönelik araştırma raporlarına yansıyan sonuçlara göre; İsrail'in elinde yaklaşık 90 nükleer silah başlığı bulunduğu bilinmekte ancak bu konuda daha önce de belirttiğimiz gibi bunları ne doğrulayıp ne de inkâr ettiği için nükleer envanterinin detayları hakkında fazla bir veri bulunmamaktadır. Bunun yanında nükleer cephanesinin füzelerden, denizaltılardan ve uçaklardan fırlatılabilecek düzeyde olduğu ise kuvvetle muhtemeldir. 2016'da BM Genel Kurulunda nükleer silahları yasaklamak için devletleri bağlayıcı bir araç üzerine karar almaya yönelten müzakerelerde karşı oy kullanan İsrail, 2017'de ise New York'taki "Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Anlaşma (*Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons* /TPNW)" müzakerelerine katılmamış ve dolayı-

[56] SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), *7. World Nuclear Forces,* Erişim: https://www.sipri.org/yearbook/2023/07#:~:text=At%20the%20start%20of%202023,to%20be%20potentially%20operationally%20available

sıyla kabulüne oy vermemiştir. Bahse konu anlaşmayı hayata geçirmeye yönelik BM müzakerelerine 2018'den bu yana sürekli karşı oy kullanan İsrail, 2022'de anlaşmaya yönelik müzakere sürecinin "güvenlik ve istikrar bağlamını yeterince dikkate almadığını" öne sürerek, TPNW' ye ilişkin "hem maddi hem de usulü hususlara dayalı" "derin çekinceleri" olduğunu ifade etmiştir. Aynı yıl nükleer kapasitesini geliştirmek ve bu yöndeki çalışmalarını sürdürmek için ise 1,2 milyar $ harcamıştır. 1979'da Afrika'nın güneyi ile Antarktika arasındaki okyanus yüzeyinde Güney Afrika ile nükleer deneme yaptığından şüphe edilen İsrail Hükümeti, bahse konu faaliyetlerini yasaklayacak TPNW benzeri bir anlaşmaya ise uluslararası gelenek hukuku oluşturmadığını ve İsrail'in hiçbir şekilde buna yükümlü olmadığını belirterek karşı çıkmaktadır.[57]

Uluslararası sistemde 1945'ten itibaren tartışılan ve uluslararası güvenliği tehlikeye attığına inanılan nükleer silahların yayılması, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde bu silaha sahip devlet sayılarının artması olarak niteleyebileceğimiz şekilde "yatay yayılma" göstermiştir. Hindistan ve Pakistan bu devletlerden biriyken İsrail, nükleer silahlanmaya daha 1950'li yıllarda başlamış ve tarihsel süreçte nükleer kapasitesini yükselterek mevcut nükleer silahların artırılması olarak tanımlayabileceğimiz "dikey yayılma" gerçekleştirmiştir. Soğuk Savaş döneminde var olan ve süper güç devletler ABD ile SSCB'nin sunduğu "nükleer şemsiyenin" kalktığı bir ortamda daha spesifik bir caydırıcı etkiye sahip olan nükleer silah edinmek önem kazanmaya başlamıştır.[58] 1948'den itibaren Ortadoğu bölgesinde bir dizi savaşlar gerçekleştirdiği komşularından algıladığı tehdit ve bölgesel gerginlikler nedeniyle nükleer silah geliştiren

[57] ICAN (The International Campaign to Abolish Nuclear Weapons), *Israel,* Erişim: https://www.icanw.org/israel

[58] Martin Griffiths, Terry O'Callaghan ve Steven C. Roach, *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar,* (Nükleer Silahların Yayılması maddesi), CESRAN (çev.), (Ankara: Nobel Yayınları, 2013), 247.

İsrail'in bu yöndeki kapasitesini artırmasında ise İran'ın nükleer faaliyetleri önemli bir rol oynamıştır. Soğuk Savaş döneminde Irak'la ilgili nükleer kaygılar Soğuk Savaş sonrası dönemde İran'a yönelmiştir.[59] Irak'ın saf-dışı kalmasının ardından İsrail'in belirsiz nükleer statüsü İran'ın "nükleer kulübe" katılmasını teşvik etmiş ancak özellikle Ahmedinejad iktidarında İran'ın nükleer silahları İsrail'in yok edilmesine adayabileceği gündeme gelmiştir.[60] Ancak aynı zamanda Türkiye, Suudi Arabistan, Suriye gibi bölge devletlerinin de nükleer bir İran'ın bölgesel hegemonya elde etmesini önlemek için harekete geçmeleri nükleer bir silahlanma yarışının küresel ve bölgesel güvenliğe ciddi zararlar vereceği endişesinden kaynaklanmıştır. ABD öncülüğündeki dayatma ve baskılara karşı 2006 yılında küçük çaplı uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başlayacağını duyuran İran, 2007 yılında ise Uluslararası Atom Enerjisi Ajansıyla (UAEA) bir anlaşma yaparak nükleer tesislerini denetime açmış ve ajansla iş birliği yapmıştır. 2011 yılında P5+1 ülkeleriyle (BM Güvenlik Konseyi ülkeleri ve Almanya) müzakerelere başlayan İran 2015 yılında ise "Ortak Kapsamlı Eylem Planını" imzalayarak birtakım taahhütlerde bulunmuştur. Anlaşmaya göre İran'ın nükleer programı sadece barışçıl amaçlarla kullanması temin edilmeye çalışılmış ve taahhütlerini yerine getirdiği takdirde yaptırımların aşamalı olarak kaldırılması hükme bağlanmıştır.[61] Ne var ki ABD Başkanı Trump, 2018 yılında bu anlaşmadan tek taraflı olarak çekildiklerini açıklayarak İran'a yönelik yaptırımların yeniden devreye koyulacağını belirtmiştir. Almanya, Fransa ve İngiltere'nin anlaşmaya bağlı kaldıklarını açıklamasına rağmen ABD'nin böyle bir girişimde

[59] Israel Shahak, *İsrail'in Nükleer Sırları,* Ahmet Emin Dağ (çev.), (İstanbul: Kesit Yayınları, 2006), 124.
[60] Heywood, *Küresel Siyaset*, 374.
[61] Çatı ve Çamlıdağ, "Realizm ve Uluslararası Hukuk Bağlamında İran-İsrail Nükleer Güç Rekabeti", 325.

bulunması Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından ise "uluslararası hukukun küstahça ihlali" olarak nitelenmiştir.[62]

Irak'ın kitle imha silahları edinmesini engellemeye yönelik çabalara ve 2003-Irak İşgaline giden süreçte İsrail Lobisinin yoğun kışkırtmasına benzer bir biçimde Ortadoğu bölgesinde kitle imha silahlarına sahip olmaya çalışan İran'a yönelik uluslararası propagandanın başlatılmasında yine İsrail başrol oynamıştır. İsrail, ABD Başkanı L. Johnson döneminde verdiği "Ortadoğu'da nükleer silaha sahip ilk ülke olmayacak ancak ikinci de olmayacak" taahhüdünü sürekli hatırlatacak bir biçimde bölgedeki nükleer güç dengesinin mimarı olmaya çalışmaktadır. ABD'nin 2003-Irak Savaşına hazırlandığı bir dönemde Bush yönetiminin Saddam rejimi altındaki Irak'ı güvenlikleştirmesine benzer şekilde[63] İsrail de 2010'dan bu yana devam etmekte olan "Arap Baharı" sürecini güvenlikleştirerek bölgedeki konumunu askeri, siyasi ve diğer yönlerden tahkim etmeye yönelmiştir. Gerçekten de Arap Baharının ürettiği sonuçlar İsrail dış ve güvenlik politikası açısından optimum bir noktaya doğru evrilmeye başlamış, "nükleer İran tehdidi" üzerinden kurguladığı tehdit söylemi ise diğer bölgesel aktörler Suudi Arabistan, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkelerle ittifak yaparak yıllardır tedirginlikle yaşadığı Arap coğrafyasında ona belirli düzeyde bir istikrar sağlamıştır.[64] Bu noktada ulusal güvenlik stratejisinin bir parçası olarak nükleer silahlanmasını geliştirmeye devam etmiş, günümüze kadar 90 nükleer başlığa ve yaklaşık 170-278 nükleer bomba üretecek plütonyum stoğuna sahip

[62] BBC News Türkçe, *ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildiklerini açıkladı,* Erişim: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44048302

[63] Serdar Çukur, "Kopenhag Okulu'nun Güvenlikleştirme Teorisi Bağlamında ABD'nin Irak Politikası: 2000-2008", *UPA Strategic Affairs,* (2020), 1 (1): 51-72.

[64] Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", 242-243.

olmuştur. Yine elindeki nükleer silah başlıklarını kullanmasına imkân veren 5500 km. üzeri menzile sahip füzelere, bombardıman uçaklarına ve *Dolphin* denizaltılarına sahip olmuştur. Keza, Dolphin Denizaltı Projesi esas olarak İsrail'in, nükleer harp başlığı taşıyabilen SLCM'ler (*Submarine Launched Cruise Missile*/Denizlatıdan Fırlatılan Seyir Füzesi) üzerine çalışmalar yapmaya başlamasıyla birlikte gelişmiş bir projedir. Uzun süren çalışmalar neticesinde Mayıs 2000'de "Popeye Turbo" olarak adlandırılan SLCM'nin ilk test atışı başarıyla gerçekleştirilmiş, Hint Okyanusu'nda, Sri Lanka açıklarında gerçekleştirilen bahse konu test atışında yaklaşık 1.500 km. uzaklıktaki hedef başarıyla imha edilmiştir. Ayrıca bu test atışında kullanılan füzenin 6 kg plütonyumu da içeren 200 kilogramlık nükleer harp başlığını taşıyabildiği belirtilmiştir.[65]

İsrail'in nükleer silah kapasitesini geliştirmesindeki etkili olan faktörlerin başında İran tehdidi gelmektedir. Savunmaya yönelik stratejik derinliği olmayan ve İran'ın "baskın" tarzında icra edeceği bir taarruzda ağır darbe alacağı, tüm silo ve füzelerini kaybedeceği bir durumunda dahi etkili bir misilleme yapabilme kabiliyeti İsrail nükleer politikasının temel noktalarından birini oluşturmaktadır. Askerî literatürde "ikinci vuruş" yeteneği olarak adlandırılan bu durum caydırıcılık kapsamına girmekte, "maksimum caydırıcılık" ise İsrail savunma ve güvenlik politikasının belkemiğini oluşturmaktadır.[66] Gerçekten de nükleer bir savaş halinde geçerli olan "ikinci vuruş kapasitesi" düşman saldırılarına karşı koyarak onun temel stratejik hedeflerini ve nüfus merkezlerini yok edecek bir kapasiteyi ifade etmektedir. Nitekim Soğuk savaş döneminde 1960'ların başında blok önderlerinin (ABD, SSCB) ikinci vuruş yeteneğine ulaşarak sahip oldukları nükleer kapasite ile "karşılıklı kesin yıkımı" garanti

[65] Cenk Özgen, "İsrail'in Savunma Stratejisi'nde Denizaltı Filosunun Rolü", *Güvenlik Stratejileri,* (2019), 15 (30): 531.

[66] Özgen, "İsrail'in Savunma Stratejisi'nde Denizaltı Filosunun Rolü", 535.

eden böyle bir düzeye erişmiş olmaları "nükleer devrimi" tamamlayan bir durum olarak nitelenmiştir.[67] Soğuk Savaş döneminde küresel boyutta ifade edilen ikinci vuruş kapasitesi ve karşılıklı mahvolma durumunun Ortadoğu bölgesinde İran-İsrail rekabeti bağlamında söz konusu olması dünyanın diğer bölgeleri için geçerli olduğu gibi Ortadoğu bölgesi için de güvenliğin yeniden tartışılmasını ve ciddi önleme mekanizmalarının kurulmasını zaruri hale getirmektedir.

Bununla birlikte İran'ın NPT' ye taraf bir ülke olmasına rağmen İsrail'in olmaması ve bahse konu anlaşmaya imza atmamakta diretmeye devam etmesi bölgedeki güç dengesinin hukuksal ve diğer mekanizmalar yoluyla sağlanmasına engel teşkil etmektedir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Sovyet yayılmacılığı tehlikesinden; Nasır'ın ardından Mısır'da iktidara gelen Enver Sedat'la 1979'da imzalanan Camp David barışıyla Arap milliyetçiliğinden ve Madrid Barış süreci ile Arap koalisyonu tehdidinden kurtulan İsrail, bölgede kendini ABD'nin en önemli stratejik müttefiki olarak lanse etmiş ve Arap ülkeleri arasındaki bölünmüşlüğü kendi menfaatlerine uygun bir biçimde kullanarak özellikle Arap Baharı sürecinde stratejik amaçlarına büyük ölçüde ulaşmıştır. Bu nedenle güvenlik politikaları için meşruiyet arayışına giren İsrail, daha önce de belirttiğimiz gibi ulusal güvenlik doktrinini ve onun bir parçası olan nükleer silah politikasını "potansiyel tehdit" olarak gördüğü bölgesel majör aktörler üzerinden biçimlendirmektedir. Bu noktada "nükleer bir İran" ulusal güvenlik politikasındaki saldırgan askeri stratejinin ve nükleer politikasının en önemli meşruiyet kaynağı olurken; 1973'e kadar geçerli olan konvansiyonel pan-Arap tehdidi yerine beliren alternatif rakip ve hasımlar olarak değerlendirilebilecek devlet-dışı aktörler de İsrail'in güvenlik ve nükleer silah politikasını şekillendirmiştir. İsrail nükleer silah politikası hakkında kaleme alınan "İsrail Neden Nükleer Silah-

[67] Heywood, *Küresel Siyaset*, 364.

lara Sahip Olmalı?" başlıklı çalışmada tam 7 madde halinde ele alınan siyasal ve askeri gerekçelerden üçüncüsü düşmanlardan gelebilecek nükleer saldırılara karşı "önleyici savaş doktrini" gereği bu silahlara sahip olmanın önemi üzerinedir. İsrail'in bölgesel majör aktörlerden devlet-dışı aktörlere ve para-militer gruplara uzanan "düşman" tanımlaması ise hem Ortadoğu güvenliğini hem de küresel güvenliği yakından ilgilendiren nükleer silah politikasının "caydırıcılık" temelinde yönlendirici unsurunu oluşturmaktadır.[68]

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Nükleer silahlar, 1945 sonrasında icat edilerek uluslararası güvenlik literatürüne dahil olan ve tahrip gücü kimyasal, biyolojik ve konvansiyonel silahlarla kıyaslanamayacak derecede fazla olan silahlardır. Nükleer silahların Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında yayılmasında taşıdığı spesifik caydırıcılık özelliği kadar bu silahların uluslararası alanda "büyük güç" olmanın bir göstergesi olarak ulusal bir gurur kaynağı ve prestij konusu olarak görülmesi de devletleri bu silahlara sahip olmaya itmektedir. Ancak sanılanın aksine oldukça maliyetli olması, yüksek teknoloji gerektirmesi ve kısa vadede elde edilmesinin imkânsız olması nükleer güç olma sürecinde ortaya çıkan önemli engellerdir. Ulusal alandaki iç politik nedenler, güvenlik, prestij, ekonomi vb. faktörlerden dolayı ayrıca "büyük güç" statüsüne ulaşmak için nükleer güç olma motivasyonuna sahip olan ülkeler aynı zamanda bölgesel gelişmeler ve uluslararası sistemdeki durumun (konjonktür) da etkisiyle nükleer aktör olmaya çalışmaktadır. Nitekim; 1990'lı yıllarda "Keşmir Sorunu" nedeniyle Güney Asya'da gittikçe şiddetlenen rekabet ve bölgesel gerginlik, Hindistan ve Pakistan'ın 1998'de nükleer aygıtları deneyerek "nükleer kulübe"

[68] Louis Rene Beres, "Where The Shadow Really Falls: Why Israel Must Have Nuclear Weapons", *The Brown Journal of World Affairs,* (1997), 4 (1): 133.

dahil olmalarını doğurmuştur. Aynı şekilde Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında küresel çapta gerginlik, kriz ve savaşlara sahne olan Ortadoğu bölgesinde de tansiyon hiç düşmemiş, bölgesel aktörlerin yanı sıra küresel aktörlerin müdahaleleri de bölgedeki istikrarsızlığı ve güvenlik sorunlarını daha da derinleştirmiştir. Soğuk Savaş döneminde ABD-SSCB çekişmesinin yarattığı gerginlik ve 1948'den itibaren yaşanan Arap-İsrail savaşları bölgeyi istikrarsız ve güvensiz kılmıştır. Bölgeye hâkim olan bu yoğun güvensizlik atmosferi doğal olarak devletleri birbirlerine karşı üstünlük sağlamaya yöneltmiş, bu üstünlük ve güç yarışında özellikle "caydırıcılık" bakımından nükleer silah elde etmek önemli bir avantaj olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda kitle imha silahları edinmeye yönelik faaliyetleri nedeniyle Saddam rejimi altındaki Irak ve 1979 Devriminden sonra İran, Ortadoğu bölgesinde nükleer silah geliştirmeye çalışan devletler olarak öne çıkarılıp hedef tahtasına konulmuş olsa da bu iki devletten çok daha önce nükleer silah geliştirmeye başlayan İsrail söz konusu dahi edilmemiştir. Gerçekten de 2003-Irak işgali ve İran ambargoları bağlamında "haydut devletler" içermesi gerekçesiyle ABD'nin doğrudan ve dolaylı müdahalelerinin alanı haline gelen ve askeri operasyonlarının nesnesi olan Ortadoğu bölgesi bahse konu süreçlerin etkisiyle siyasi ve toplumsal olarak bir güvensizlik girdabına sürüklenmiştir. 2010 yılı sonunda başlayan ve etkileri devam eden Arap Baharı süreci ise bölgesel ve küresel kriz alanları (Suriye, Yemen, Libya vb.) ortaya çıkararak daha militarize ve istikrarsız bir "Ortadoğu" yaratmıştır. Oysa 1950'den itibaren etrafındaki düşman Arap devletlerini gerekçe göstererek nükleer güç olma yoluna giren İsrail'in bu yöndeki çalışmaları ve bölgesel güvenliği derinden etkilemeye matuf politikaları ABD öncülüğündeki Batı ittifakı tarafından sürekli göz ardı edilmiştir.

Güvenlik kaygılarını; Yahudi tarihi, jeopolitik ve demografi temelinde biçimlendirdiği dış politikasının tepesine yerleştiren ve bu nedenle Henry Kissinger'ın "İsrail'in dış politikası yoktur, sadece iç politikası vardır" deyişine benzer biçimde kimlik temel-

li realist ve saldırgan bir stratejiyi önceleyen İsrail için nükleer politika ulusal güvenlik stratejisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Devletin nükleer politikasının da kurucusu sayılan Başbakan Ben Gurion'un 1953'te oluşturduğu güvenliğe dair kurucu ulusal metinde de "nükleer caydırıcılık imajı edinmek" izlenecek usuller arasında yer almıştır. Bu tarihten itibaren öncelikle Fransa ile angajmana giren İsrail, Negev Çölünde Dimona reaktörünü inşa ederek nükleer faaliyetlerine başlamıştır ve günümüzde yaklaşık 90 nükleer savaş başlığına sahip olduğu düşünülmektedir. 1968'de imzalanarak 1970'te yürürlüğe giren ve 1995'te süresiz hale getirilen "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasını (NPT)" imzalaması için devletlere baskı yapan ve tüm dünyada nükleer silahların sınırlandırılmasına çalıştığını ifade eden ABD, İsrail'in nükleer aktörlüğü ve anlaşmaya imza atmaması söz konusu olduğunda yorum yapmaktan çekinmektedir. Keza, Ortadoğu'ya nükleer bombaları ilk taşıyan ülkenin İsrail olduğu gerçeği en başta ABD tarafından bilinmektedir. Nükleer teknolojisi konusunda "belirsizlik" politikası izleyerek bu konuda uluslararası toplumda kesin bir kanaat oluşturmaktan çekinen İsrail aynı zamanda bölgede kendisinin haricinde başka bir devletin bu silahlara sahip olmasını önlemeyi devlet politikası haline getirmiştir. Bağdat yakınlarındaki Osirak reaktörünün 1981'de imha edilmesi ve İran'ın Natanz ve Buşehir'deki nükleer tesislerinin hasara uğratılması bunun en bariz örnekleridir. İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in 2006 yılında Almanya'ya yaptığı ziyaret sırasında N24 televizyonuna verdiği demeçte İran'ın nükleer tehdidinden bahsederken; *"Oysa biz hiçbir ulusu yok etme tehdidinde bulunmuyoruz"* ifadesini kullanması ülkeyi karıştırmış ve İsrail'in belirsizlik politikasından saptığı yönündeki yorumları gündeme getirmiştir. Gelen tepkiler üzerine geri adım atan Başbakan Olmert, Berlin'de Almanya Başbakanı (Şansölye) Angela Merkel ile görüşmesi sonrasında; *"İsrail, bölgede nükleer silahlara sahip ilk ülke olmayacak. Politikamızda bir değişiklik yok"* şeklinde açıklamada bulunmuştur. İsrail her ne kadar "ne inkâr ne itiraf" şeklinde özetleyebileceğimiz "nükleer belirsizlik politika-

sını" sürdürmeye çalışsa da nükleer programı günümüzde kabul gören bir gerçektir. Tarihsel süreçte uluslararası politikada bu durumun varlığını kanıtlayan olayların yanı sıra nükleer güç alanında yapılan araştırmalar ve yayınlanan raporlar da bu gerçeği işaret etmektedir. İngiltere'de 1998'de yayınlanan *Jane's Intelligence Weekly* dergisinde İsrail'in son beş yılda nükleer alandaki araştırmalarına hız kazandırdığının ifade edildiği bir makalede, İsrail'in son yıllardaki hamleleriyle Ortadoğu'da bu alanda süper bir güç haline geldiği ve nükleer silahlarının çoğunu yeraltında gizlediği belirtilmiştir. Ayrıca İsrail'in nükleer füze fırlatma kapasitesine sahip denizaltılara sahip olduğu ve nükleer savaş başlıklarının bir kısmını Alman yapımı *Dolphin* denizaltılarında gizlediği bilinmektedir.

Güvenlik ve savunma stratejisi ile dış politikasında önemli bir yer tutan siyasal ve toplumsal kimlik bileşenlerini "Yahudi soykırımı (Holokost)", "Yahudi Göçü", "Vadedilmiş topraklar (Arz-ı Mevûd)" gibi mistik söylemler ve inanç temelinde geçmişe gönderme yaparak inşa eden ancak aynı zamanda geleceği de "*Apocalyptus/Armageddon* (Kıyamet Savaşı)" üzerinden yine mistik bir anlayışla betimleyen İsrail, 1948'den 1973'e kadar konvansiyonel Arap tehdidi üzerine bina ettiği güvenlik ve nükleer silah politikasını; 1973 ve özellikle de 1979-Camp David düzeninden sonra ise İran'la belirginleşen majör bölgesel aktörler ile varoluş travmalarını körükleyen Hamas ve Hizbullah gibi devlet-dışı aktörler üzerinden algıladığı tehdit, güvenlik dengesi ve meşruiyet arayışı temelinde şekillendirmiştir.

KAYNAKÇA

Akpınar, Burcu Güçlü. "Arap-İsrail Savaşlarının Etkileri", *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Hasret Çomak, Caner Sancaktar (ed.), 321-348. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014.

Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt 1, (Bursa: Alfa Yayıncılık, 2017).

Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020).

Aytürk, İbrahim. "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", *Ortadoğu ve Dış Politika: Arap Ülkeleri ve İsrail*, Meliha Benli Altunışık (der.), 207-231. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022).

BBC News Türkçe (2023). *ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildiklerini açıkladı,* 17 Haziran 2023 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44048302 Adresinden alındı.

Beres, Louis. Rene. "Where The Shadow Really Falls: Why Israel Must Have Nuclear Weapons", *The Brown Journal of World Affairs,* (1997), 4 (1): 127-138.

Cohen, Avner. *Israel and The Bomb.* (New York: Columbia University Press, 1998).

Cohen, Avner. "Israel and Chemical/Biological Weapons: History, Deterrence and Arms Control", *The Nonproliferation Review,* Fall Winter, (1998): 27-53.

Çatı, Mehmet Osman ve Çamlıdağ, Sem. "Realizm ve Uluslararası Hukuk Bağlamında İran-İsrail Nükleer Güç Rekabeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (2023), 1 (45): 306-336.

Çiçekçi, Ceyhun. "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", *Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası,* Tarık Oğuzlu, Ceyhun Çiçekçi (ed.), 201-248. (Ankara: Nobel Yayınları, 2021).

Çukur, Serdar. "Kopenhag Okulu'nun Güvenlikleştirme Teorisi Bağlamında ABD'nin Irak Politikası: 2000-2008", *UPA Strategic Affairs,* (2020), 1 (1): 51-72.

Dowty, Alan. "The Enigma of Opacity: Israel's Nuclear Weapons Program as a Field of Study", *Israel Studies Forum,* (2005), 20 (2): 3-21.

Ersoy, Tuğçe. "A Constructivist Analysis of Israel's Nuclear Policy", *Bilge Strateji,* (2014), 6 (11): 75-87.

FAS (2023). *Status of World Nuclear Forces,* 11 Haziran 2023 tarihinde https://fas.org/initiative/status-world-nuclear-forces/ Adresinden alındı.

Griffiths, Martin O'Callaghan, Terry ve C. Roach, Steven. *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar,* (Nükleer Silahların Yayılması maddesi), CESRAN (çev.), (Ankara: Nobel Yayınları, 2013).

Heywood, Andrew. *Küresel Siyaset.* Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (çev.), (Ankara: BB101, 2018).

ICAN (2023). *Israel,* 22 Haziran 2023 tarihinde https://www.icanw.org/israel Adresinden alındı.

Jabotinsky, Vladimir Ze'ev. "The Iron Wall", *Jabotinsky Institue in Israel,* 12 Haziran 2023 tarihinde http://en.jabotinsky.org/media/9747/the-iron-wall.pdf adresinden alındı.

Köysüren, Sait. *Nükleer Silahların Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

Kulu, Mustafa. "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin Temel İlkeleri", *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri* Veysel Kurt (ed.), 63-101. (İstanbul: SETA Yayınları, 2020).

Kulu, Mustafa. "İsrail'de Ordu'nun İstisnai Konumu ve Siyasetle İlişkisi", *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset,* Veysel Kurt (ed.), 41-76. (İstanbul: SETA Yayınları, 2018).

Mearsheimer, John. ve Walt, Stephen. *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası.* Hasan Kösebalaban (çev.), (İstanbul: Küre Yayınları, 2017).

Meridor, Don ve Eldadi, R. *Israel's National Securtiy Doctrine: The Report of The Committee on the Formulation of The National Security Doctrine (Meridor Committee).* Memorandum 187, (Tel Aviv: Tel Aviv University The Institute For National Security Studies, 2006).

Nagel, Jacob ve Schanzer, Jonathan. "From Ben-Gurion To Netanyahu: The Evolution of Israel's National Security Strategy", *Foundation For Defence Of Democracies (FDD*), Research Memo, (2019): 1-6.

Norris, Robert S. Arkin, William M. Handler, Joshua. "Israeli Nuclear Forces", *NRDC Nuclear Notebook*, (2002), 58 (5): 73-75.

Önal, Buket. "ABD'nin Filistin Politikası", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları* Pınar Özden Cankara, Yavuz Cankara (ed.), 281-408. (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019).

Özgen, Cenk. "İsrail'in Savunma Stratejisi'nde Denizaltı Filosunun Rolü", *Güvenlik Stratejileri,* (2019), 15 (30): 497-545.

Pirinççi, Ferhat. "Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular* Ali Balcı, Şaban Kardaş (ed.), 567-578. (İstanbul: Küre Yayınları, 2014).

Sarı, Buğra. "Bölgesel Güçler", *Orta Doğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler* Mehmet Şahin (ed.), 153-180. (İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019).

Seren, Merve ve Özer, Yusuf. "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma* Murat Yeşiltaş, Rıfat Öncel (ed.), 127-174. (İstanbul: SETA Yayınları, 2020).

Shahak, Israel. *İsrail'in Nükleer Sırları,* Ahmet Emin Dağ (çev.), (İstanbul: Kesit Yayınları, 2006).

SIPRI (2023). *7. World Nuclear Forces,* 5 Temmuz 2023 tarihinde https://www.sipri.org/yearbook/2023/07#:~:text=At%20the%20start%20of%202023,to%20be%20potentially%20operationally%20available Adresinden alındı.

Tınas, Murat. "Devlet", *Orta Doğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler* Mehmet Şahin (ed.), 239- 270. (İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019).

Yıldız, Ayşe. "Çin-İsrail İlişkileri", *İNSAMER Araştırma 127,* (Kasım-2020), 12 Temmuz 2023 tarihinde https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-cin-israil-iliskileri.pdf Adresinden alındı.